
GLOBALIZÁCIÓ

MISZLIVETZ FERENC

Az európai konstrukció

*„Az európai integráció nem egy önmagában
való cél, sokkal inkább állomás a holnap
szervezett világa felé vezető úton.”*

Jean Monnet

MI IS AZ AZ EURÓPAI UNIÓ?

Ez a kérdés valószínűleg jelenünk egyik legfontosabb és legelentmondásosabb kérdése. A válaszadási kísérletek az elmúlt években a politikai gondolkodók és társadalomtudósok kreativitását igencsak próbára tették. Jacques Delors „azonosíthatatlan politikai tárgyként” („un objet politique non-identifié”) definiálja. Philippe C. Schmitter „nem államnak” és „nem nemzetnek” nevezi. Valóban könnyebb az EU-t valaminek a hiányával, mint pozitíve meghatározni: az alkotmány hiánya, az európai *demos* hiánya, a társadalmi legitimitáció hiánya stb. karakterisztikusabb, erősebben kidomborodó jegyek, mint a meglévő közös politikák vagy egyéb „pozitív” tulajdonságok, mivel hosszú ideje kitűzött és el nem ért célokat vagy elvárásokat szimbolizálnak. A nem azonosítható politikai objektum nagy elvárásokat kelt, ezért állandó elégedetlenség forrása.

A kutatók elméleti meggyőződésük és politikai szimpátiáik alapján nevezték már protoföderációnak, konkordáns rendszernek (*concordance system*), kváziállamnak, vegyes politikai és államközösségnek, államszövetségnek (*Staatenverbund*), konzorciumnak (*consortio*), kondominiumnak (*condominio*), szabá-

lyező államnak (regulatory state), piaci közösségnek, irányított társadalomnak (managed society), konföderális szövetkezésnek, vegyes common-wealthnek stb.

Érthető okokból sok szerző hangsúlyozza az EU nem letisztult, „vegyes” vagy éppen homályos jellegét. Laffan a „köztes-séget” hangsúlyozza, nevezetesen, hogy „politika és diplomácia, állam(ok) és piac(ok), kormányzat és kormányzás között lebeg”.¹ Chrystsochoou szerint az EU nem csupán társadalomtudományos rejtvény, hanem nyílt kimenetelű politikai projekt is: „egy föderális, konföderális és kosziaciális (»cosociational«) államközösségi együttes”.² Sokan a transznacionális képződmény újszerűségére teszik a hangsúlyt. Walker heterarchikus politikai térnek nevezi, „...amely az egység és sokféleség kombinációja, transzcendálja a korábbi határokat és a politikai hatalom (autoritás) sokdimenziós alakzatát vetíti előre”.³

Egy nemrégén publikált tanulmányában Claus Offe felteszi a kérdést: Mit is jelent Európa – és főként mi a jelentése számunkra? Offe érzékeny pontra tapint rá: a mozgósító érzület, „a felszabadító érzés” hiányára. Az európaiakat nem hatja át az az érzés, állítja, hogy valami újnak és elkerülhetetlennek kell bekövetkeznie: „...az európai integráció központi problémája ...nem annyira az etnikai, kulturális, nyelvi és gazdasági sokféleség..., hanem inkább a felszabadulás vonzerejének teljes hiánya, aminek szolgálatában az egység elérendő”.⁴ Valóban hiányzik az EU közpolgáraiból ez a hajtóerő, aminek következtében nem mutatnak elég lelkesedést és politikai akaratot sem a bővítés, sem az újraegyesített „új Európa” megteremtése irányában. Az európaiak *en masse* nem élik át, hogy a jelenlegi 15-ös taglétszámot kibővítve a szabadság magasabb fokára jutnának. Offének igaza van, Európa jelenlegi állapotában aligha hordozza „a felszabadulás ígéletét”, azt a mobilizáló erőt, ami nélkül nehezen elképzelhető a bővítés és mélyítés grandiózus feladatának sikeres megvalósítása.

AZ EU ÉS A KELETI BŐVÍTÉS: FEL VAGYUNK KÉSZÜLVE?

Kevés dolog van, amiről több szó esne ma európai szemináriumtermekben és médiacsatornákon, mint a keleti bővítés. A diskurzus tárgya, ahogyan magának a bővítésnek a célja, többletjelentései miatt illékony, nehezen megragadható. A csatlakozni kívánók oldaláról gyakran szövi át kétség vagy megszállottság, a másik oldalról egyfajta kettős beszéd, skizofrénia. Egy szarkasztikus eurokrata tömör megfogalmazásában: „mi úgy teszünk, mintha bővítenénk, ti úgy tesztek, mintha felkészültetek volna”.

A kérdés technikai-jogi szempontból tekintve meglehetősen nyitott. De hogyan vethetünk véget a hamis dialógusnak? Ha a

bővítés (kezdetén) első hullámban ez nem sikerül, később jóval kisebb lesz rá a remény, amikor egy 25–30 tagállamot számláló intézmény hatékony funkcionálása lesz a tét.

Az „új Európa” fogalma szorosan kötődik a keleti bővítéshez. Ugyanakkor a bővítési folyamat bizonytalanságai előrevetítik az új Európa jövőbeli törésvonalait. Egyelőre nem született még válasz arra a kérdésre, hogy mikor fog egybeesni Európa, mint földrajzi térség Európával, mint hatalommal.

Az sem látható még világosan, hogyan alakul majd a nemzet-államok és a transznacionális intézmények viszonya. Nem tudni, hogy a federáció és a kormányközi együttműködés pólusai között milyen típusú kormányzattal lesz dolgunk. A bizonytalanságok csökkentése érdekében az európai alapszövegek szövegének összehangolása és egyneműsítése, valamint a bővítéshez elengedhetetlen intézményi reformok stb. érdekében 2002 februárjának végén megkezdte munkáját a konvent, amelyben ha nem is döntési, de tanácskozási joggal a tagjelöltek képviselői is részt vesznek. Mindez azonban nem vezet feltétlenül az EU-val kapcsolatos bizonytalanságok és kételyek gyors megszüntetéséhez, sem a leendő tagállamok, sem az új szomszédok, sem a kibővülő új Európa potenciális szerepe tekintetében.

Romano Prodi, a bizottság elnöke már 2001 óta sürgeti az uniós szerepvállalás újragondolását világviszonylatban csakúgy, mint az új szomszédos régiók tekintetében. Prodi sokakkal egyetértésben bízik abban, hogy a dinamikus közép-európai gazdaságok erősíteni fogják az EU stabilitását és prosperitását, és hogy mindez pozitív hatással lesz az új keleti és déli szomszédsági, partnerségi kapcsolatokra. Azonban ahhoz, hogy a szólammak vonzó és grandiózus „egység a sokféleségben” megvalósulhasson és a bővítést követően is reális lehessen, túl kell lépni a rövid távú – általában a következő választásokig tartó – nemzeti érdekek és a kormányköziség eddigi gyakorlatán. Azon tehát, hogy az integráció – legyen szó bővítésről vagy mélyítésről – sorsa elsősorban ismét a jelenlegi tagállamok egymás közötti alkufolyamatainak függvénye legyen. (Mely alkufolyamatban a „nagyok” dominálnak, a „kicsik” ellenállnak, és mindenki egyfolytában külső és belső szövetségest keres saját érdekeinek érvényesítéséhez. Vagy egyszerűen csak gazdasági erejénél fogva nyomást gyakorol.) A csúcson elfogadott politikai deklarációkkal ellentétben a nemzeti érdekek állandó közösségi érdekek fölé kerülésének gyakorlata a forrása az EU legitimációs válságának és gazdasági súlyához, földrajzi méreteihez képest csekély világpolitikai jelentőségének. Az integráció eddigi legnagyobb eredményei, az egységes piac, az euró és az egymást követő bővítések a „közösségi módszer” produktumai, amely az Európai Parlament, a bizottság és az Európai Tanács érzékeny és állandóan újrafogalmazandó egyensúlyán alapul. Bár az EU

vezető politikusainak többsége a közösségi módszerben változatlanul garanciát lát a kitűzött célok elérésére és a hosszú távú projektek sikerére, az Európa-projektet mégis elsősorban bizonytalanságok jellemzik.

Annak ellenére így van ez, hogy Nizzában az EU végleg elkötelezte magát a keleti bővítés mellett. Igaz, hogy a keleti bővítéshez elengedhetetlennek ítélt intézményi reformok terén nem történt előrelépés. Ennek köszönhető, hogy még a bizottság elnöke is elbizonytalanodott a közösségi módszer mindenhatóságát és változatlan körülmények közötti hatékony érvényesülését illetően, és széles körű, nyilvános vitát kezdeményezett a tagjelölt országok legfontosabb régi és új játékosainak, többek között a régióknak, a helyi gazdasági és önkormányzati intézmények és a civil társadalom képviselőinek a részvételével.

Günter Verheugen, a bővítés biztosja akkor még (2001-ben) optimistább volt. Azóta ő is óvatosabban fogalmaz, és többször említi a „lehetőségek ablakának bezárulását” mint alternatívát a bővítéssel kapcsolatban.⁵ Jacques Delors, akit joggal máig a legbefolyásosabb gurunak tekintenek EU-berkekben és akit az EU főépítészének is szoktak nevezni, jóval komplexebb és elmentmondásosabb, kevésbé technicista elemzést és jövőképet kínál. Delors az elsők között reagált a kialakult válságra, Joschka Fischerrel együtt az ő nevéhez kötődik az *Európa jövőjéről* szóló máig tartó vita elindítása.

Delors pontosan érti, hogy valóságos dialógus és bizalom híján az új Európa nem születhet meg. A bizalomhiány, félelem, frusztráció és skizofrénia nem segítenek a hosszú időn át egymástól elszeparáltan élő társadalmak integrációjában. Ezért már a vita kezdetén azt tanácsolta az EU-nak, hogy úgy kezelje a kandidátus országokat, mintha már teljes jogú tagjai volnának az európai családnak.

Delors működésbe kívánja hozni az elakadt gépezetet, miközben tisztában van vele, hogy a 25-ök, 27-ek vagy 32-ek Európája egyelőre nem lesz képes beteljesíteni az európai álmot. De tapasztalt politikusok tudják, nem lehet egy ideához, mint falra festett ikonhoz ragaszkodni, mert ha sokáig nézzük, magunk is mozdulatlaná válunk, és a mozdulatlanság a politika halála. Márpedig a tökéletes Európa álma pontosan ilyen ikon volna. Ennek elkerülésére szellemes megoldást javasol: az integráció bővítését és mélyítését egyszerre, de nem egyenlő mértékben. A bővítésnél nem lehet azonnal számon kérni a tökéletesség európai álmát, a mélyítést pedig először csak egy meghatározott körben lehet megvalósítani. Ezt a kört Delors bátran avantgárdnak nevezi, az Európai Unió összehangolódott belső magját értve ezalatt. Az elképzelés szerint ez az élcsapat már most képes létrehozni és működtetni a föderációt, a többi tagállam pedig marad az Európai Unióban.

Delors modellje a mozgásban lévő valóságot közelíti. Minden változik, mindenki lép egyet: a jelöltek belépnek az unióba, de az unió magja továbbintegrálódik, föderálódik. Megmarad a kettős szerkezet, de egy magasabb szinten, meghatározott keretek között. A modell nyitott és dinamikus: a föderációt nem veszik körül falak, szabad a belépés az arra éretteknek. Emellett eredeti: a félperiféria felkerül a centrumba, miközben a centrum még központibb pozícióba kerül. Ebben a modellben két-ségtelenül mindenki nyertesnek látszik.

Demokratikus deficit

Az EU egyik legtámadhatóbb pontja, hogy intézményei nem rendelkeznek elég demokratikus legitimitációval – és ez a demokratikus deficit a '90-es években tovább nőtt. Kimerült az a háború utáni konszenzus, amely az integrációorientált elitet jellemezte. Ez a konszenzus nagy szerepet játszott abban, hogy hatékony és rendszeres kooperáció alakult ki a nyugat-európai országok és társadalmak között. A keleti bővítés időszakára, a hidegháború utáni korszakra azonban a konszenzus már nem érvényes.

Ezt a legitimitásdeficitet minden igyekezete ellenére sem tudja az Európai Parlament pótolni. Elsősorban azért, mert nem létezik még olyan kifejlett európai társadalom, európai *demos*, amely képes volna szuverénként viselkedni, illetve képviselőinek és intézményeinek demokratikus legitimitást kölcsönözhetne.⁶

A Nizza utáni helyzetet elemezve John Palmer, a European Policy Centre igazgatója növekvő nyugtalanságról és kételyekről számol be „az európai integráció alapvető célkitűzésével” kapcsolatban.⁷ Palmer arra a következtetésre jut, hogy éppen az alapvető értékek körüli bizonytalanságoknak köszönhetően az Európa jövőjéről szóló vita nem képes kritikus társadalmi tömeget mobilizálni. Ezt az álláspontot támasztják alá a közvélemény-kutatások (Eurobarometer), a konvent meglehetősen társadalmi visszhangtalansága és a nyugat-európai politikai aréna bezárkózó tendenciái. Mindez nem tekinthető meglepő fejleménynek. Miután Maastricht kudarcot vallott a politikai közösség (polity) felülről történő megteremtési kísérletével, az amszterdami és nizzai szerződések megkíséreltek hosszú távú reformokat bevezetni annak érdekében, hogy létrejöhessen „egy civil kötődés a szélesebb politikai közösséghez, vagy hogy létrejöjjön egy normatív rend, amelyet az inductororientált legitimitás független forrása tart fenn...”⁸ Ezek a felülről oktrojált kísérletek a közös identitás vagy a közjó közfelfogásának megteremtésére sorra kudarcot vallottak. Ahogyan Chrysochoou szellemesen fogalmaz, „nem sikerült inkorporálniuk a meghatározó pol-

gárjogokat egy formális, alkotmányos dokumentumban, amelynek címzettje közvetlenül a közpolgár, ami jól kifejezi a szuveréntudatos államok ragaszkodását a létező trendek kodifikálásához a jogalkotás és törvényhozás terén”.⁹ Más szóval: a nyers nemzeti érdekek beárnyékolják a tágasabb víziót. Amszterdam és Nizza az európai közösségek és az unió fejlődéstörténetébe belesimulva képtelenek voltak a politikai közösség megteremtésére és/vagy megszólítására – ehelyett politikákat (policy) gyártottak és fejlesztettek.

Chrysochoou európai elitkritikája – összhangban az európai társadalomtudományok számos képviselőjének véleményével –, amely elsősorban az önreflexiót hangsúlyozza, élesen megfogalmazza a probléma lényegét: „Az elitek önképének összekapcsolása a citizenship és a demosformálás dialektikájával azért fontos, mert semmilyen közös civil identitás nem jöhet létre, amíg minden, az európai kormányzatokban közreműködő fontos szereplő nem úgy tekint magára, mint aki részese a politikai közösség alulról felfelé történő építésének (policy-building). Hasonlóképpen a transznacionális politikai teret nem felülről lefelé építik ki, hanem azt a civil elkötelezettség mindennapi háložatai strukturálják.”¹⁰

A transznacionális civil társadalom jegyei tagadhatatlanul léteznek az EU szintjén. Ám e pozíciójában korlátozott, mivel az eredeti, „grassroot” civil identitás nem jutott még el az európai szintű civil kompetencia intézményesítéséig. Chrysochoou meggyőzően érvel amellett, hogy a transznacionális civil társadalom vagy „civilség” (civicness) normatív keretei nélkül nem jöhet létre európai szinten intézményesített civil rend.

A civil társadalom europánizációjának nagy projektje jelentős nyomást gyakorol további reformokra, amelyek a „jelenlegi fragmentált demoszból” civil identitást teremthetnek. Azoknak a szerődéseknek a fényében, amelyek a költség–haszon filozófián nyugszanak és nyilvánvalóan alkalmatlanok a civil elkötelezettség generálására, nehezen mondható meg, hogy ezek a lényegi reformok miként fognak megszületni.

Lehetséges-e az Európai Unió demokratizálása?

Hogyan demokratizálható az Európai Unió és miért törődünk ezzel? című legújabb provokatív könyvében Philippe C. Schmitter nemcsak a nemzetállam-demokráciák válságát regisztrálja, hanem azt a növekvő elégedetlenséget is, amit az EU-szintű demokrácia hiánya vált ki a közpolgárokból. „...az individuumok és csoportok az EU-n belül tudatára ébredtek annak, hogy az EU-szabályozás és -direktívák mennyire befolyásolják mindennapi életüket, és hogy a döntésekre úgy tekintenek, mint amelyeket távoli, titkos, értelmezhetetlen és elszámolhatatlan

módon hoznak... Az európaiak, helyesen vagy helytelenül, az integrációs folyamat kiszolgáltatottjainak érzik magukat, amelyet nem értenek és nem képesek ellenőrzésük alatt tartani – bármennyire élvezzék is annak anyagi előnyeit.”¹¹

Ezt az állapotot, amikor – Schmitter szavaival élve – hiányzik a helybenhagyó konszenzus, legitimációs válságnak is lehet nevezni. Egyetérthetünk Schmitterrel abban, hogy ezek a tendenciák egy sajátos, korántsem veszélytelen „kettős kötés”¹² kialakulásához vezethetnek. Amennyiben nem sikerül ezt a kettős szorítást oldani, a bővítést követően a frusztráció és idegenségérzet tovább fokozódhat, és elérheti azt a kritikus tömeget, ami magának az EU-nak a létét is veszélyezteti. Schmitter, sok más elemzőhöz hasonlóan, reformokat sürget. A keleti bővítés nemcsak kitűnő lehetőséget kínál, hanem nagy nyomást is gyakorol a reformok megindítására. A kérdés nemcsak az, hogy kik döntenek, hanem hogy kik és hogyan hajtják majd végre a döntéseket. Ki teszi meg az első, radikális és bátor lépéseket? Vagy kik gyakorolnak érdekükben nyomást alulról? Kik az európai játsszma új játékosai és merre találhatók? A jelek, amiket a legfrissebb bizottsági jelentésekből kiolvashatunk és a hírek, amelyek a Brüsszel-labirintusból kiszivárognak, gyakran ellentmondanak a hivatalos deklarációknak. Az EU egyrészt újra és újra kijelenti, hogy készen áll az összes tagjelölt felvételére, amennyiben erre ők is készen állnak. Másrészt egyre több olyan bizottsági jelentés lát napvilágot, amely számszerűsítve is kimutatja a társadalmi-gazdasági kohéziót fenyegető veszélyeket, a csatlakozás következtében kinyíló jövedelmi, fejlettségi stb. ollót.¹³ E strukturális fejlettségbeli különbségek felszámolása vagy radikális csökkentése nem lehetséges tudatos fejlesztési politikák és jelentős pénzügyi támogatás nélkül. Kelet- és Közép-Európa elmaradott régióinak felzárkóztatására, infrastruktúrájának és intézményrendszerének az EU-átlag közelébe hozására azonban jelenleg nincs meg az elégséges politikai szándék és pénzügyi elköteleződés. A jelek szerint az európai szolidaritás határai anyagi vonatkozásban az Elbánál húzódnak.

Számos jele van annak, hogy erre a minőségi változásra a bővítést előkészítő politikusok tudatosan készülnek. A keleti bővítéssel kapcsolatos belső ellentmondások és bizonytalanságok azt az állítást látszanak igazolni, hogy az EU-nak nincs világos és átfogó bővítési stratégiája¹⁴. Ennek egyik oka, hogy nincs még összefüggéseiben és feltételrendszerét tekintve átgondolt, tudatosított és konszenzus alapján felvállalt jövőképe sem. Egyelőre nem világos, hogy miként lehet összebékíteni a jövőre való felkészülést a gazdasági profitabilitás közvetlenül érvényesülő imperatívuszával. Ez eddig csak szavakban és deklarációkban sikerült. A tervek szerint 500 milliósra bővülő, eddig meghatározatlan, de megnövekedett világpolitikai szerepvállalásra készülő új politikai egység megteremtésének belső társadalmi

feltételei, az ehhez szükséges, a jelenlegi határokon túl terjedő szolidaritás és politikai akarat egyelőre nem mutatkozik meggyőző erővel. A jövőt meghatározó jelen belső ellentmondásai – rövid távúság szemben a hosszú távú stratégiai célokkal; az ún. „európai értékek” (szolidaritás, tolerancia, sokféleség stb.), szemben a szűk gazdasági-gazdaságossági szemlélettel, az integráció technicista-procedurális folytatása szemben a radikális intézményi reformokkal; a túlszabályozottság szemben a szubszidiaritással stb. épp most kerültek kiélezett formában a felszínre. A velük való szembenézés és a feloldásukra tett erőfeszítések ezért már sokáig nem halogathatóak. A keleti bővítés a szembenézés kényszerét is magában rejti: a hosszú távú célok – béke, stabilitás, a biztonságos, kibővített belső piac, a megnövekedett globális szerepvállalás – a korábbiaktól minőségileg különböző, hosszú távú áldozatvállalás nélkül nem elérhetőek. Ennek széles körű elfogadtatásához szükség van annak belátására, hogy a keleti bővítés minőségileg különbözik minden korábbi bővítéstől. Az évtizedekig kitűnően működő Jean Monnet-módszerre ebben az esetben már nem lehet építeni. A keleti bővítés esetében az integratív intézmények nem fognak hatékonyabban működni a spilloverhatás alapján a funkcionálisan kapcsolódó területeken. A kihívás most jóval nagyobb, a valóságos különbségek nagyságrendekkel jelentősebbek, a történelmi Kelet-Nyugat megosztottság társadalmi-pszichológiai gyökerei jóval mélyebbek.

A csatlakozási tárgyalások előrehaladtával csökken a tagállamokban a keleti bővítés támogatottsága. A görögök 74%-os, a svédek és dánok 69%-os, az olaszok, spanyolok, írek és hollandok 60% kívüli támogató szándékát erősen gyengíti a három nagy (Németország 47%, Nagy-Britannia 41%, Franciaország 39%) összesen 42%-ot kitevő társadalmi elkötelezettsége.¹⁵ És bár igaz, hogy a közvélemény-kutatások adatai fenntartásokkal kezelendők és a kommunikációs stratégiának és az EU-polgárok meggyőzésének még nem merültek ki a forrásai, az is kétségtelen, hogy az Európai Unió a bővítésben megmutatkozó hosszú távú stratégiai célkitűzéseit a tagországok társadalmi még csak töredékesen tették magukévá. Az utóbbi évek választási eredményeiben (Ausztria, Írország, Franciaország és Hollandia esetében) is megmutatkozó bezárkózás, idegenellenesség, populizmus szaporodó tünetei inkább utalnak bővítési pánikra, mint a 27–30–32 tagállamból álló új Európa iránti lelkesedésre.

Az új évezred hajnalán egy régi és egy új kísértet járja be Európát: a demokrácia és a keleti bővítés kísérlete. Örvényeket keltenek maguk körül és a felbolydult rendet káosszal fenyegetik. Útjukat növekvő tömeg kíséri ugyan figyelemmel, amelynek soraiban azonban félelem és itt-ott hisztéria jelei mutatkoznak. Velük szemben a nemzetállamok és az EU nemzetállamok felet-

ti intézményei eddig nem bizonyultak meggyőzőnek. Megfelezősükhöz az európai civil társadalom életre kelése és aktivizálódása elengedhetetlennek látszik. Az európai civil társadalom – aminek a szellemisége az integráció kezdeteitől alapfeltételként jelen van – azonban csak akkor lehet hatékony ebben az új helyzetben, ha sikerül testet öltenie egymással együttműködésre hajlandó mozgalmak, intézmények, szervezetek, kezdeményezések, szövetségek és hálózatok formájában, és ha hosszú távú kibontakozásához biztosítottak a jogi és intézményi keretek.

Az európai demokráciának a 21. század elején egy eddig példa nélkül álló körülménnyel kell megbirkóznia: nevezetesen a határok szerepének és politikai jelentőségének gyökeres átalakulásával. Miközben a klasszikus modern nemzetállam határai virtualizálódnak, még nem világos, hol is húzódnak majd a közeljövőben az EU új keleti határai, és hogyan funkcionálnak majd – kemény vagy puha határokként, barátságos vagy politikai feszültséget keltő határokként –, ha meghúzzák őket. Ez a bizonytalanság jelentős mértékben hozzájárul a bővítéssel kapcsolatos félelmek és a politikai formát öltő szorongás növekedéséhez. Sem a bizonytalanság, sem a félelmek nem lesznek eloszthatók a tagjelöltek és a tagországok intézményi és társadalmi szereplői közötti az eddiginél jóval szélesebb körű együttműködés nélkül, ami csak úgy érhető el és tehető tartóssá és hatékonyá, ha világosan megfogalmazódnak a közös célok és feladatok a társadalmi és intézményi szereplők szintjein. Mindez egyszerre feltételezi a demokratizálódás kiszélesítését és elmélyítését, egy, a tagjelölt országokat is magába foglaló új európai társadalmi konszenzus megeremtését. Az intézményi működés, döntés-előkészítés és döntéshozatal eme radikális demokratizálódása lehetetlen az európai civil társadalom megerősödése, intézményesülése és kézzelfogható, hatékony közéleti szerepvállalása nélkül. Számos feltétel – mentális, technikai, infrastrukturális, professzionális stb. – részben vagy teljességgel adott egy ilyen transznacionális civil társadalom gyors megerősödéséhez és nagyobb szerepvállalásához. Az a kérdés azonban, hogy lesz-e elég szolidaritás, bátorság, áldozatvállalás és kiterjedt konszenzuson alapuló hosszú távú vízió az európai társadalmakban ahhoz, hogy megtegyék a döntő lépéseket, és kilépjenek az eddig biztonságosnak tekintett és jól őrzött nemzeti „fészkeikből”, és vállalják a kockázatát annak, hogy nagyobbat alkotnak egy biztonságos európai szupermarketnél, ma még nem válaszolható meg teljes egyértelműséggel.

Az európai civil társadalom és Európa jövője

Amikor civil társadalomról beszélünk, a társadalomnál valamivel többre gondolunk. A jelző hozzáadott értéket tartalmaz.

Amikor európai civil társadalomról beszélünk, ez további minősítést jelent. Újabb hozzáadott értéket, s egyben kvalifikációt, megszorítást. Ha egyik oldalról a jelenkori európai társadalmakat tekintjük demokratikus kormányzati formáikkal, a másik oldalról viszont a demokrácia hiányát az EU transznacionális szintjén, világosan megérthetjük, miért vált a fogalom relevánssá a döntéshozók, bürokraták, politikusok, regionális tervezők és civil társadalmi aktivisták számára. Ezek a szereplők így vagy úgy, de mindannyian az új Európa építészeinek számítnak. Európa jövője nagymértékben múlik azon, hogy mennyire lesznek képesek együttműködni, kompromisszumokat kötni és mobilizálni társadalmi környezetüket azokban a kérdésekben, amelyek az európai politikai közösség és társadalom konstituálásának folyamataira nézve meghatározóak.

Az európai civil társadalom projektje messze van attól, hogy befejezetteknek tekintsük. Inkább ígéret, mint fait accompli. Sikeres megszületésére nincs garancia. Még akkor sem, ha felismerhetőek a kialakulóban lévő európai civil társadalom megnyilvánulásai és reprezentánsai, óvatosnak kell lennünk a fogalom használatával, nehogy ideológiák, vágyteli gondolkodás vagy illúziók csapdáiba essünk. Egyelőre be kell érünk olyan nyitott vagy félig megválaszolható normatív kérdésekkel, mint például: vajon a létrejövő európai civil társadalom instrumentálissá válhat-e a társadalmi kirekesztés kezelése során és képes-e megnyitni a társadalmi befogadás új csatornáit; vajon képesek-e a civil társadalmi szervezetek kooperatívabbá válni és megteremteni egy új európai nyilvános tér interaktív hálózatát vagy az egymással kapcsolatban és némileg átfedésben lévő „nyilvánosságokat” (publics), és hozzájárulni új politikák alkalmazásához, ezáltal aktívan bevonódva az integráció és europeanizáció folyamataiba; vagy ellenkezőleg, megelégszenek a protestálással? Más szavakkal: mutatkozik-e lényegi változás a civil társadalmi szervezetek attitűdjében a hatékonyabb kooperáció irányában? Az „egymásba ágyazódó fészkek” metaforája vajon a valóság lényeges elemévé válik-e a határátszelő civil társadalmi együttműködések terén?

Ha számba vesszük a civil társadalom pályaívét, kelet-közép-európai reneszánszát követően a fogalom jelentésének több metamorfózisára és ennek megfelelően változó fogalomhasználatra bukkanunk. Kezdetben – a '70-es évektől a '80-as évekig tartó időszakban – társadalmi mozgalmak és kezdeményezések mellett szakmai társaságokat és „független értelmiségiek” kritikai diskurzusát értették rajta; a fogalom innen érkezett a '90-es évek NGO-inak világába, hogy azután az új évezred kezdetén elérje a legszélesebb körű használatot: jelen van az Európai Bizottság, az ENSZ és a Világbank jelentéseiben és projektjeiben csakúgy, mint a multinacionális vállalatok, kormányok és politikai pártok hivatkozásaiban és programjában. Noha a fogalom

jelentése a kulturális, politikai és intézményi kontextus szerint változik, a gyakorlat azt bizonyítja, hogy – ahogyan azt Jeffrey Alexander a kelet-közép-európai értelmiség esetében regisztrálta – ezen szereplők mindegyike ki akarja hasítani magának a maga civil társadalmát, hogy ezáltal minősítse önmagát és saját tevékenységét. A civil társadalom ily módon utalhat társadalmi terekre, egy meghatározott magatartás- és gondolkodásmódra csakúgy, mint a nem kormányzati szervezetek együttesére. Ez a széles körű használat tartósítja a fogalom ambivalenciáját. Szolgálhat politikai csaták megvívására, társadalmi és politikai problémák elfedésére, de válhat a hatalmi nyelvezet részévé is. Nehezen tagadható, hogy Isten és a nemzetközi proletariátus után egy új „kijelölő” (signifier)¹⁶ született a 20. század végén.

Ami az európai civil társadalom fogalmának rendkívüli státust biztosít, az az új játékosok és mozgásformák iránti igény. Nincs más, ami összekösse az integráció, a keleti bővítés és az europánizáció gyakran ellentmondásos folyamatait. Azt sugallja, hogy létezik egy európai út a társadalom, a politikai közöség és a kultúra újrastrukturálására és széteső elemeinek összetartására. Arra utal, hogy mindez az egyenlő lehetőségek, demokratikus részvétel, egyéni szabadság és társadalmi önszerveződés biztosításával, a béke, az állami önkorlátozás, a társadalmi jólét és az alapvető civilitás feltételei között történhet.

AZ EURÓPAI CIVIL TÁRSADALOM KIBONTAKOZÁSA ÉS SZEREPE A KORMÁNYZÁSBAN

Évszázadokon keresztül a civil társadalom fejlődése nagyon egyenlőtlen volt Európában: mindössze Nyugat-Európa társadalmainak egyes szegmenseire korlátozódott. Újjászületésétől kezdve a '80-as éveken keresztül új és új jelentésre tett szert és egyre szélesebb társadalmi szférákat hódított meg. Azt is mondhatjuk, hogy a fogalom maga is átment a demokratizálódás folyamatán. Európa ma egy folyamatosan táguló, ezer szállal átszótt és sokszintű társadalmi tér.

Individuumok, NGO-k, szétbomló és újjáalakuló koalíciók adják a színeit. Karitatív egyesületek, társadalmi újtók, független média, szakszervezetek stb. az európai dráma fontosabb szereplői. A 20. század vége, a bipolaritás hanyatlása, a globalizáció felgyorsulása és a szélesedő európai integráció új korszak nyitásához vezetett: szemben az elmúlt 200 évvel, amikor a civil társadalom elsősorban a nemzetállam határain belül fejlődött, ma tevékenysége és hálózatai növekvő mértékben szelik át a határokat. És egyre inkább tudatosul vezetőiben, hogy az új korszak új és komplexebb feltételeket jelent. Európában a civil társadalmi csoportok mindenütt kormányzati szervezeteknél

lobbiznak, nemzetközi társaságokkal szövetkeznek és a határát-szelő együttműködés új formáival kísérleteznek.

Ezek az új határát-szelő hálózatok rendelkeznek azzal a potenciállal, hogy új identitást teremtsenek vagy a régieket új formákban újjáélesszék. Ezzel hozzájárulnak Európa europeanizálásához, mivel képesek „az európai népeességben tudatosítani, hogy (a nyelvekben és a történelemben mutatkozó jelentős eltérések ellenére) a különféle életformák közötti kölcsönös megértés egyre inkább gyakorlati szükségszerűség, és hogy az európaiak belekeveredtek az első igazán európai civil társadalomba”.¹⁷ Amennyiben értelmezni akarjuk az érdekcsoportok szubnemzeti ügynökségek és közpolgárok transznacionális mobilizációját, új fogalmakra, valószínűleg egy új középelméletre van szükségünk. José Magone ezt javasolja, amikor az európai civil társadalomról mint heurisztikus eszközzel beszél.¹⁸ Az európai civil társadalom egy ilyen új középelméletnek válhat a központi kategóriájává.

A „NAGY KIJEJELŐLŐ” FEHÉR FÜZETBEN

Ha egyelőre várunk is kell még egy effektív európai civil társadalom kialakulására, egy új európai szintű diskurzus születéséről már számot adhatunk, amelynek középpontjában az új nagy kijelölő áll. Hogy vajon a kategorikus imperativus az egyik oldalon és a prófécia és vízió a másikon időben meghozza-e a gyümölcsét, még nyitott kérdés marad.

Az európai elitnek szüksége van a saját civil társadalmára, ahogy szükségük van rá a nemzeti kormányzatoknak és a politikai pártoknak is. Az európai civil társadalom könnyen válhat a dominancia új nyelvvé vagy hatalmi diskurzussá, amennyiben a civil társadalom maga nem képes önmagát transznacionális/európai szinten artikulálni. Döntő kérdés, hogy a közvetlen jövőben létrejönnek-e a transznacionális/európai civil társadalom kifejlődéséhez szükséges keretek és struktúrák. Ez volna az alulról és felülről szimultán demokratizálódás momentuma. Ettől a ponttól az EU működését és szellemiségét meghatározó elidegenítő és elsajátíthatatlan techno-bürokratikus nyelvezet jelentősen veszítene mindenhatóságából. Ha ma ez nehezen is hihető, mégsem lehetetlen, hogy az unilaterális bürokratikus „intézkedések” nyelvezetét felváltsa a társadalmi párbeszéd és tervezés emberi nyelve. Hogyan léphetünk ki a jelenlegi patti-helyzetből? Vannak-e kiutak a legitimációs válságból és a monológ típusú dialógusból? Ha hiteles választ akarunk kapni, érdemes az EU önreflexióit szemügyre vennünk.

A bizottság által 2001 júliusában közzétett fehér füzet az európai kormányzásról erős önreflexiós igénnyel készült és egy valóságos párbeszéd megindítására tett kísérletként értékelhe-

tő. Ami tárgyunk szempontjából leginkább figyelemre méltó, a civil társadalom és a közpolgárok állnak az elemzés középpontjában. „A demokratikus intézményeknek és a társadalom képviselőinek mind nemzeti, mind európai szinten össze kell kapcsolniuk Európát polgáraival. Ez minden hatékonyabb és relevánsabb politika kiinduló feltétele.”¹⁹

A fehér füzet hangsúlyozza, hogy a reformoknak azonnal meg kell indulniuk, ugyanakkor a dokumentum szerzői világossá teszik, hogy a bizottság ereje ehhez önmagában nem elég. „A változások bevezetése erőfeszítéseket követel minden más intézménytől is, a központi kormányzattól, a régióktól, a városoktól és a civil társadalomtól mind a jelenlegi, mind a jövőbeni tagállamokban. A fehér füzet elsősorban nekik szól.”²⁰

A fehér füzetben megfogalmazott legfontosabb felismerés (sok más, az utóbbi években közzétett hivatalos EU-deklarációhoz hasonlatosan), hogy az integráció sikeres folytatásának feltétele egy erőteljesebb és hatékonyabb interakció „a regionális és helyi önkormányzatokkal és a civil társadalommal”.²¹ Ugyanakkor a dokumentum szerzői a nemzetállamokat kívánják felelőssé tenni az előrelépésért, ami változatlanul az államcentrikus gondolkodás és hierarchikus megközelítés továbbélésére utal az új Európa létrehozása vonatkozásában. A bizottság gyenge ígérek formájában átvállal valamit ebből a felelősségből: „rendszeres dialógus kialakítása a regionális és lokális önkormányzatokkal; minimum követelmények megfogalmazása és közzététele az EU-politikákkal kapcsolatos konzultációk terén”²² stb.

Gyengeségeivel és hiányosságaival együtt a fehér füzet fordulatnak tekinthető a kibontakozó európai drámában. Hivatalos elismerése annak, hogy az európai konstrukció nem a megfelelő módon halad, valamint hogy a bizottság elérte saját határait, és a továbblépéshez más, új partnerekre, „új játékosokra” van szükség. „Az európai integráció ötven év stabilitást, békét és gazdasági prosperitást eredményezett. ...Mindezen eredmények ellenére az európaiak idegennek érzik maguktól az unió munkáját.”²³

Egy ponton az önkritika igen mélyre megy és expressis verbis felveti az unió megbénulásának lehetőségét: „A csökkenő arányú részvétel az európai parlamenti választásokon és az ír »nem« szavazat egy szélesedő szakadékot mutatnak az EU és az általa szolgált nép között. Az unió érzékelhető módon képtelen hatékonyan cselekedni ott, ahol a helyzet azt világosan megkövetelné: például a munkanélküliség, ...a bűnözés, az EU-határokon kialakult konfliktusok és a világpolitikában játszott szerep tekintetében.”²⁴

A kritika az első számú partnernek számító tagállamok ellen fordul: „Emellett a tagállamok nem kommunikálják megfelelően azt, amit az unió tesz és amit ők tesznek az unióért. Könnyen

bírálják Brüsszelt olyan nehéz döntésekért, amelyekkel maguk is egyetértettek vagy amelyeket éppenséggel ők javasoltak.”²⁵

A kettős kritika és kettős frusztráció után a fehér füzet a civil társadalom szerepét és lehetőségeit elemzi. Új fejlemény az EU történetében és egy új retorika megszületését is jelzi, hogy kiemelkedő szerepet szán a jövő Európájának megteremtésében. Amellett, hogy külön alfejezetet szentel a civil társadalomnak „A civil társadalom bevonása” címmel (pp. 14–15), amelyben már nemcsak a civil társadalom lehetőségét, új szerepét, hanem a felelősségét is hangsúlyozza a jó kormányzat/kormányzás kialakításban. A „Kormányzattól Európa jövőjéig” című zárófejezet első ajánlása a civil társadalommal kialakítandó viszonyról szól. Az ajánlás az EU civil társadalomhoz fűződő viszonyának strukturálására mozgósít, a kölcsönös felelősség meghatározásának és a beszámoltathatóság javításának reményében. Az Európai Uniónak szüksége van a civil társadalomra, így igyekszik meghatározni és előmozdítani, strukturálni a vele való párbeszédet. Amennyiben ez a kísérlet a fehér füzetben lefektetett öt alapelv – nyitottság, részvétel, beszámoltathatóság, hatékonyság, koherencia – alapján folytatódik, új helyzetet teremthet, új mederbe terelheti az integráció és a bővítés folyamatát. Amennyiben azonban szólam marad, tovább ronthatja az EU már amúgy is megtépázott hitelét a civil társadalom intézményesült és nem intézményesült köreibben.

A válság tudatosítása és a problémák néven nevezése, amely azzal a felismeréssel párosul, hogy új viszony kialakítására van szükség a szereplők széles körével, igencsak figyelemreméltó. A fehér füzet azt a benyomást teszi, hogy a közösségi módszer a civil társadalmi módszerrel kiegészítve maradhat csak hatékony eszköze az integráció folytatásának. Külön figyelemre méltó, hogy a fogalom érvényességi körét nem korlátozza a jelenlegi EU területére, hanem kiterjeszti a csatlakozni kívánó országok civil társadalmára.

De vajon ez a felülről induló törekvés a civil társadalommal folytatandó transznacionális dialógus megteremtésére és strukturálására találkozik-e majd az „alulról” érkező elvárásokkal, törekvésekkel és víziókkal? Az eddigi fejlemények nem túl biztatóak. Jelenleg az európai társadalmak többsége – mind a tagállamok, mind a tagjelöltek – egy bezárkózási, befelé forduló fázisban vannak, és meglehetősen szkeptikusnak mutatkoznak az európai ügyek befolyásolásának terén. Údító kivételnek számít az a „Közös Európa” című dokumentum, amit 2001-ben független lengyel értelmiségiek és NGO-képviselők publikáltak, akik magukat „Lengyelország nem kormányzati elemző központjainak hangja”-ként aposztrofálják. Európának azt a vízióját tekintik magukénak és támogatják, „amelyben a szolidaritás közös alapelv, amely nem oszlik jobb és kevésbé jó európaiakra és amely nem az egyesüléstől való félelmen alapul”.²⁶

A fehér füzethez hasonlóan hisznek abban, „hogy a közpolgárok bevonása a közös Európa új politikai és társadalmi arculatának kialakításába az európai integráció valóságos és demokratikus legitimációjának a kulcsa”.

„Az európai polgárok hangja egyre jobban hallatszik a különféle civil szervezetek – egyesületek, alapítványok, egyházak és informális csoportok – tevékenységének köszönhetően. Az európai civil társadalom megszületésének vagyunk a tanúi, amely minden hiányossága ellenére valóságos kifejeződése a szolidaritásnak, a társadalmi kirekesztés és diszkrimináció elleni küzdelemnek, és egy tiszta környezet és hatékony oktatás iránti igénynek. A civil társadalom szervezeteinek tevékenysége elér azokra a területekre, ahol az állam már nem képes hatékonyan működni és nem engedi, hogy az integráció csak az elitekre korlátozódjék.”²⁷ A fehér füzet felhívását mintegy visszhangozva a dokumentum szerzői is „civil párbeszédre”, a civil szervezetek európai ügyekbe történő bevonására serkentenek.

Az ezredforduló táján azonban még a gazdasági és technikai hatékonyság határozza meg gondolkodásunkat és nyelvezetünket, amely fölött erős intézmények és szervezett bürokrácia gyakorol ellenőrzést. Larry Siedentop szavaival még egyelőre „a gazdasági növekedés és nem a közpolgárság (citizenship) oltárán áldozunk”.²⁸ Siedentop szellemesen kimutatja, hogy a francia design-nyal befedett Európa gazdasági terminusokban fogant.²⁹ Kritikájának éle Chrysochoouhoz hasonlóan az európai elitek felé irányul, akik szerinte elsősorban felelősek Európa mély morális és intézményi válságáért. Ez a válság végső soron nem más, mint a 21. századi demokrácia válsága. Egyet lehet érteni Siedentop következtetésével, miszerint az európai elitek áldozatául estek „a gazdasági nyelvezet tyrannuszának, a politikai értékek és a demokratikus elszámoltathatóság rovására”.³⁰ Hozzátehetjük: a civil társadalom újrafelfedezése európai szinten a nyitottság, a részvétel és az elszámoltathatóság felülről történő bevezetésével kombinálva az európai transznacionális demokrácia megmentésére tett kései, de remélhetőleg nem megkésett és főleg nem reménytelen kísérletnek tekinthető.

Nehéz tagadni, hogy az európai konstrukció az '50-es évek óta túlnyomórészt gazdasági eszközökkel folyik. Jó okai voltak tehát annak, hogy a piaci hatékonyság és a bürokratikus kontroll nyelvezete háttérbe szorította a politika nyelvét és nem engedte kifejlődni a civil társadalomét. Ennek köszönhető, hogy ma nincs közös nyelve az európai nyilvánosságnak, ami ennek megfelelően csak széttöredezetten létezik. Világossá vált, hogy a kitűzött célok – különösen a keleti kibővítés – fényében ez a helyzet tarthatatlanná vált. Jelenleg egy érdekes kísérletnek vagyunk a tanúi, amely arról szól, hogyan lehet az új európai nyelvezetet és nyilvánosságot egyszerre alulról és fölülről megteremteni.

ALKOTMÁNYOZÁS ÉS KONVENT: AZ EURÓPAI KONSTRUKCIÓ ÚJ ESZKÖZEI

Az Európa jövőjéről szóló vita az alkotmányvitával és a konvent megalakulásával új szakaszába érkezett. A korábbi éles ellentét federalisták és szuverenisták között új hangszerelésben folytatódik. Abban a vitapartnerek egyetértésre jutottak, hogy a federális, nemzeti és regionális szintek között a kompetenciákat ésszerűen meg kell osztani, és hogy ezt a központi politikai kérdést alkotmányos formában kell rendezni. Lehetséges és valószínű, hogy a „meghatározhatatlan politikai objektum”, a „sui generis” alakulási folyamat során valóban új politikai formát ölt, és valahol a konföderáció és föderáció között megállapodik. Ez a grandiózus politikai innováció nemcsak víziókat és vizionáriusokat követel magának, hanem az Európai Unió egész eddigi gazdasági identitású ars poeticájának, működéstechnikájának és a hozzá tartozó intézményrendszernek és bürokratikus szabályrendszernek a gyökeres átalakítását is.

A keleti bővítés lehetséges dátumának és az útitérképnek a kijelölésével az EU – vélhetően szándékosan – kényszerhelyzetbe hozta saját magát. Végérvényesen eldőlt és kimondatott, hogy az integráció eredeti céljai aktualitásukat veszítették, és eljött az ideje az új politikai célkitűzések világos és egyértelmű megfogalmazásának. A 3. évezred uniója egészen más célokból kíván bővülni és radikális intézményi reformokat bevezetni, mint amiért gazdasági integrációját 1957-ben a hat nyugat-európai állam elindította. Az új politikai célokat igen tömören három pontban foglalja össze Jacques Delors „Ambiciózus vízió a kibővített Európáról” című vitairatában³¹: váljék a kibővített EU az aktív béke térségévé; a fenntartható fejlődés keretévé; és kezelje megkülönböztetett módon az európai kulturális sokféleséget.

Delors politikai krédója morális-történelmi érveléssel nyugszik. Nyugat-Európának adóssága van Kelet- és Közép-Európával szemben, amit a keleti bővítéssel törleszthet. Az aktív béke – szemben a hidegháború „temetői békéjével” – a sokáig szembeállított és valóban sok téren jelentősen különböző társadalmak közötti kölcsönös megértés szellemének kialakulásával képzelhető csak el. Erre ma a lehetőségek adóttak.

A fenntartható fejlődés a négy évtizeden át gondosan létrehozott gazdasági és társadalmi kohézió fenntartását és továbbberősítését jelenti. Ezt a kohéziót a 10–17 gazdaságilag összességükben jóval fejletlenebb állam csatlakozása veszélyezteti. És fordítva: a kohéziót megteremtő hármasság elv – verseny, együttműködés, szolidaritás – egyidejű érvényesülése a gyenge kiinduló helyzetben lévő csatlakozókat még rosszabb helyzetbe hozná. A második cél tehát alááshatja az elsőt. A harmadik cél közös értékek kialakítását feltételezi. Ez Delors szerint is a legnehezebb feladat, különösen, amikor „a demokrácia veszített vitalitásából

Nyugat-Európában és társadalmaink jelenleg aligha járnak elől jó példával az aktív közpolgári részvétel terén”.³²

A kérdés, hogyan képes Európa összebékíteni a gazdasági profitabilitás és a piaci hatékonyság primátusának elvét a hosszú távú politikai célokkal és a jövőre való felkészüléssel. Európa ezelőtt a nagy összeegyeztetési kihívás előtt állt abban a történelmi pillanatban, amikor 2002 márciusában belefogott az alkotmányozás folyamatába és megkezdte munkáját a Konvent.

Fraser Cameron, az EU ismert és befolyásos külpolitikai szakértője Delorshoz hasonlóan szintén elsősorban morális érvekkel indokolja a bővítést: „A bővítés politikai, gazdasági és mindenekelőtt morális imperatívusz az Unió számára. Nem lehetséges visszafordulás Európa hányatott történelmének első békés egyesítési folyamatában. Ahogy a tárgyalások az utolsó fázisba érkeznek, sok a teendő a közvélemény informálása terén az unióval és a bővítés hasznosságával kapcsolatban. Ha nem sikerül pozitív választ adni erre a kihívásra, az helyrehozhatatlan károkat okozhat az EU-nak.”³³

Arra a kérdésre, hogy lehet-e és ha igen, hogyan a politikai, gazdasági és morális imperatívuszokat közös hanggá és akarattá formálni, 2002 második felében az Európai Uniónak választ kell adnia. Amennyiben ez nem sikerül, vagy a válasz változatlanul többértelmű és homályos marad (ami ugyanaz), a válság mélyülni fog és a Fraser Cameron által emlegetett helyrehozhatatlan károsodás elkerülhetetlenné válik.

AZ „EURÓPA JÖVŐJE”-VITA A KONVENTBEN

2002 tavaszán egyre erőteljesebben kezdtek megfogalmazódni az Európa jövőjével és jövőbeni szerepével kapcsolatos elképzelések és víziók. Prodi elnök több beszédében is befejezett tényként kezelte a keleti bővítést, és hangsúlyozta, hogy a tagjelöltek képviselői egyenlő partnerként vehetnek részt a Konvent munkájában.³⁴ Prodi és más vezető európai politikusok megnyilvánulásainak visszatérő motívuma Európa globális gazdasági, politikai és kulturális súlyának és befolyásának megnövekedése. Egyre markánsabban rajzolódik ki az elképzelés, hogy Európának fontos és sürgősen betöltendő missziója van a világban, és hogy ennek megfelelően az eddigieknél pregnánsabban és világosabban kell felmutatni az „európai társadalmi modellt”; röviden, hogy Európa, azaz a kibővített és megreformált Európai Unió alternatíváját jelenti a jelenlegi domináns politikai-gazdasági világrendnek, a Pax Americanak. Ennek megfelelően erősödött meg az a meggyőződés is, hogy az egész világ a bővítésre és az EU reformjára figyel.

„Európa kitűnő példa arra, hogy a demokrácia hogyan irányíthatja a globalizációt” – mondja Prodi elnök merész optimiz-

mussal, ám egyben világossá teszi, hogy mindennek feltételei vannak és önkritikusan-kritikusan szól a civil társadalommal folytatott párbeszéd jelenlegi állapotáról és érzékeli az európai politikai elit és a társadalom elszakadásának veszélyeit is: „Minden további »európai konstrukcióhoz« elengedhetetlen a közvéleménnyel való egyeztetés. Nem volna szerencsés előresietni és utóbb venni észre, hogy az emberek nincsenek velünk.”³⁵

Ha az európai politikusok véleménye természetes módon erőteljesen el is tér az európai konstrukció számos lényeges kérdésében, az új szerepre való készülés, a kihívás nagyságrendjének érzékelése és a jelenlegi intézményi működés fogyatékoságainak kiküszöbölésére való törekvés terén nagyfokú egyetértés mutatkozik. A sokszor radikális és nem jogosulatlan kritikák ellenére a konvent munkáját áthatja a nagyobb felelősségvállalás és őszinte önkritika szellemisége. Nem haszontalan és tanulságok nélküli ezért az április közepén³⁶ a Konventben lezajlott „Európa jövője”-vita rövid bemutatása.

A konvent tagjai többségükben egyetértettek abban, hogy az EU legyen a felelőse a kül- és biztonságpolitikának és a határátszelő bűnözés elleni fellépésnek. Emellett a társadalmi-gazdasági kohézió erősítése, a környezetvédelem és az EU-adózás kérdése be kell hogy kerüljön – a felszólalók többsége szerint – az EU kompetenciájának körébe. Arról azonban nem jutottak egyetértésre a Konvent tagjai, hogy szükség van-e egy részletes katalógusra a kompetenciák megoszlásáról.

Lássunk néhányat a legfontosabb javaslatok közül:

Az összes eddigi szerződést egy európai alkotmány fogja össze, és az EU váljon jogi személyiséggé; legyenek világosan megkülönböztetve az EU céljai és hatalmi jogosítványai; a közösségi törvényhozást a jogszabályalkotó testületek két ága (a tanács és a parlament) adaptálja, míg az intézkedések végrehajtásáért a felelősség a végrehajtó hatalmat illesse (a bizottságot, a tagállamokat és a regionális hatóságokat) stb.

Az egyik legkonkrétabb és leglényegesebb elképzelés az EU hatalmi jogosítványainak hatalmi ágak szerinti megkülönböztetésére vonatkozik.

Az EU kizárólagos jogosítványai legyenek: monetáris politika, vámpolitika és külpiaci kapcsolatok, valamint az EU-költségvetés és a külpolitika finanszírozása.

Megosztott hatalmak (az EU irányvonalakat fogalmaz meg, a tagállamok hazai törvényhozásba történő átültetéséért felelősek): belső piac, mezőgazdaság, környezet, kutatás, energia, regionális és szociálpolitika, közös védelem, igazság- és belügyek.

Kiegészítő hatalmak (az EU megadja a direktívákat és koordinál, az intézkedések jogilag nem kötelezőek, nemzeti parlamentek bevonva): a fiskális és foglalkoztatáspolitikák.

A tagállamok kizárólagos hatalmai: „az EU partnerrégiója” státus létrehozása regionális hatóságok számára, valamint az Európai Bíróság elismerése alkotmánybírósként.

Ezek után lássuk az EU egyes tagállamainak és egészének jövője szempontjából meghatározó, kiemelkedő politikusok egymással részben vitázó, részben megegyező véleményét.

Michel Barnier (a régiók bizottságának elnöke) szerint erősíteni kell az Európai Parlament szerepét, pontosan körül kell határolni a tanács működését és jogkörét. Barnier szerint meg kell hagyni a bizottság függetlenségét, ugyanakkor legitimitását az elnök választás útján történő kinevezésével kell megerősíteni.

Tony Blair brit miniszterelnök szerint az Európai Parlamentnek legyen második kamarája, amelynek a nemzeti parlamentek reprezentánsaiból kell állnia; Jacques Delors, a bizottság volt elnöke szerint meg kell újítani a közösségi módszert, azaz egyensúlyt kell teremteni a bizottság, a parlament és a tanács működésében. Emellett létre kell hozni az általános ügyek tanácsát az európai ügyek minisztereiből, valamint meg kell határozni, hogy ki képviselje az EU-t a külföld felé.

Joschka Fischer német külügyminiszter az EU jövőjét federációként képzei el a hozzá tartozó intézményekkel együtt: az Európai Parlament és az európai kormány gyakorolják a törvényhozó és végrehajtó hatalmat; az Európai Parlament kétkamarás parlamentként működne; az első kamarában ülnének a választott küldöttek, akik a nemzeti parlamenteknek is tagjai, a másodikat közvetlenül választott szenátorok alkotnák. Lionel Jospin, volt francia kormányfő több hatalmat kíván adni az Európai Parlamentnek és a miniszterek tanácsának; valamint több hatalmat az Európai Tanácsnak (pl. legyen joga feloszlatni a parlamentet a bizottság javaslatára). Szerinte a bizottság elnökét a legnagyobb parlamenti csoportnak kellene adnia és a bizottságot demokratikusan elszámoltathatóvá kell tenni. Pascal Lamy szerint be kell vezetni az Európai Parlament feloszlathatóságát, s tagjainak felét közvetlenül kellene választani. A tanácsot képessé kell tenni a hosszú távú stratégiai tervezésre, a bizottságnak viszont kisebbnek és politikailag homogénnek kellene lennie. Romano Prodi úgy véli, az Európai Parlamentnek nincs szüksége második kamarára, ezzel szemben több hatalmat kell kapnia az EU végrehajtó szerveinek. A bizottságnak az eddigieknél sokkal inkább involválódnia kell a külpolitikában, és az EU ENSZ-főmegbízottnak a bizottság tagjának kell lennie. Gerhard Schröder német kancellár Prodival szemben Joschka Fischer álláspontját támogatja a kétkamarás parlament kérdésében. Schröder is úgy véli: az Európai Parlamentnek több hatalommal kell rendelkeznie, többek között felhatalmazással kell bírnia az elnök megválasztására. A bizottságnak a német kancellár szerint is erős végrehajtó hatalommá kell válnia.

Guy Verhofstadt, belga miniszterelnök szerint a kormányközi megközelítés alkalmatlan a lényegi kérdések elintézésére. A tanácsnak és a parlamentnek egyetlen törvényhozó testület két kamarájává kell válnia, az Európai Parlamentet pedig együttdöntési joggal kell felruházni. A tanácsban ezen kívül helyet kell biztosítani a federális tagállamok alkotmányos régiói számára.

AZ EURÓPAI KONSTRUKCIÓ: EURÓPA MINT TÁRSADALMI MODELL

Az Új Európáról és Európa jövőjéről szóló vita megindulása óta a gazdaságközpontúsággal és piacelvűséggel, valamint az integráció techno-bürokratikus folytatásával szemben egyre nagyobb hangsúly helyeződik a történelmi gyökerekre, a közös európai értékekre, amelyek egy elkülöníthető társadalmi modellt állnak össze. A vitában egyre markánsabban hallatják a hangjukat Európa vezető politikusai és társadalomtudósai. Lionel Jospin volt francia miniszterelnök sokakhoz hasonlóan óva int, nehogy Európa pusztá piaccá degradálódjék. „Európa sokkal több, mint egy piac. Egy társadalmi modellt képvisel, amely történelmileg fejlődött ki...”³⁷

Wolfgang Streeck már 1996-ban megállapítja, hogy az európai konstrukció azáltal torzul, hogy a gazdasági és monetáris integráció sokkal gyorsabban haladt előre, mint a politikai és társadalmi integráció. Amennyiben ez a helyzet nem változik, az egységes piac feletti gazdasági verseny társadalmi és fiskális dömpinghez vezet, ami tovább fogja korlátozni a nemzetállamok megmaradt mozgásterét. A nemzetállamok továbbra is a globalizáció hatásaira fognak hivatkozni, és magukat változatlanul a társadalmi kohézió megeremítőjeként és erősítőjeként fogják beállítani. Ebben a minőségükben lassítani fogják az európai konstrukció folyamatát (ld. Franciaország vagy Hollandia átalakult politikai térképét és választási eredményeit). E forгатkönyv megvalósulása esetén az európai konstrukció a kormányköziség és a nacionalizmusok megerősítését fogja eredményezni. Ez esetben következik be az, amitől Jospin, Delors és sokan mások óva intenek: Európa a deregulált piacok keretévé válik. A kérdést kiváló tanulmányában sok oldalról elemző Bruno Johert szavaival: „a Monetáris Unió Európa minden olyan fogalmának a végét jelenti, amely egy elkülönült társadalmi modell konstrukciója felé vezet.”³⁸

Bármennyire erős tendenciát is képviseljen a neoliberais szemlélet, a piaci dereguláció és a Monetáris Unió ideológiája az európai konstrukció jelen szakaszában, Johert helyesen hangsúlyozza, hogy az európai integráció államok és társadalmak interdependens, komplex viszonyát eredményezte, ami

nem korlátozódik és nem korlátozható sem a gazdasági cserefolyamatokra, sem az állam dominanciájára vagy dinamikájára. Ahogyan az államok strukturálják és mederbe terelik az állami szereplőket, úgy fordítva is igaz: a civil társadalom szereplői, értékei, kezdeményezései behatolnak az állami intézményekbe, az állam „politikai testébe.” Az Eurobarometer statisztikai és egyéb empirikus vizsgálatok alátámasztják azt a tételt, miszerint az európai társadalmakban jellegzetes konszenzus uralkodik az állam és a közhatalom szerepével és felelősségével kapcsolatban: nevezetesen, hogy nyújtson védelmet a társadalmi és gazdasági eredetű veszélyforrásokkal szemben, tartsa fenn a közszolgáltatásokat az egészségügy, az oktatás és a társadalombiztosítás terén stb. (Természetesen létezik – elsősorban az üzleti világban – egy erőteljes ellenvélemény, azonban ez mindennél kisebbségben van.)

Az európai konstrukció szándékolt és nem szándékolt hatások együtteseként erőteljesen átalakította a közszférát. A köz fogalmának újradefiniálása nem jelenti automatikusan az állam viszszafejlését vagy visszaszorulását, sokkal inkább szerepének átalakulását. Az új és régi, nemzeti, nemzetek alatti (regionális stb.) és nemzetek feletti szereplők összjátékában az európai nemzetállam már kevésbé mint abszolút szuverén, inkább mint tárgyaló fél jelenik meg. A szereplők közötti kölcsönös elismerés lassú folyamata, ami a közszféra egészét áthatja, reményt ad az európai társadalmi modell alternatívaként való megjelenésére.

Az állam szerepének átalakulása, tárgyalópartneri jellegének megerősödése bizonyos értelemben gyengülését is jelenti, amennyiben kiszolgáltatottabbá válik a politikai kérdések jogi kezelésének. Ugyanakkor az állami hatalmi jogkörök nemzetek feletti intézményekhez delegálása az állami szerepvállalás és felelősség csökkenését is jelenti.

Habermas összekapcsolja a szemlélet- és hangsúlyváltás, a társadalmi modell megvédése és kiterjesztése és az alkotmányozás kérdéseit. Érvelése szerint a nemzetállamok egyénileg nem képesek kikerülni a transznacionális hálózatokat és ezért egyre inkább függő helyzetbe, aszimmetrikus tárgyalások kényszerpályáira kerülnek. Bármilyen szociálpolitikát válasszanak is, alkalmazkodni kényszerülnek a deregulált piacokhoz – különös tekintettel a globális pénzügyi piacokra.³⁹ A globális nyomástól függetlenül a demokratizálódás folyamatainak kiszélesedésével és a társadalmi szereplők szereplehetőségeinek és játéktérének kitágulásával az államoknak hozzá kell szokniuk, hogy kevésbé domináns szerepet vigyenek a nemzetállami küzdőtéren belül. Ezt a külső és belső feltételek megváltozásával előállt új helyzetet Habermas „poszt-nemzeti konstellációnak” nevezi.⁴⁰ Kompetenciájuk és dominanciájuk csökkenésének elengedhetetlen feltétele, valamint a demokrácia és az európai társadal-

mi modell értékeinek megőrzése érdekében az együttműködés és hatékonyság új útjaira kell lépniük. Ez ugyanúgy igaz a jelenlegi tagállamokra, mint a csatlakozni kívánókra. Habermas megfogalmazásában: „... Amennyiben az európai nemzetek a globális gazdaság újra-szabályozásában érdekeltek, és annak nem kívánt gazdasági, kulturális és társadalmi következményeit ellensúlyozni kívánják, jó okuk van rá, hogy egy nagyobb nemzetközi befolyással rendelkező, erősebb Uniót építsenek.”⁴¹

Az átfogóbb vízió hívei, így Habermas, Delors, Fischer és mások 'pozitív koordinációt'⁴² sürgetnek az integráció első 50 évében érvényesült negatív koordináció helyett. Hisznek abban, hogy egy kristálytisztá politika érvényesülésével és pontos megfogalmazásával lehetne fordítani a kialakult helyzetet és kikerülni a jelenlegi patthelyzetből, a fejlett gazdasági és a csökkenő politikai integráció közötti tartós egyensúlytalanság állapotából. A piacnövelő és -erősítő negatív koordinációval szemben, amely arra helyezte a hangsúlyt, hogy a tagállamok mit ne tegyenek a közös gazdasági sikerek érdekében, a politikai artikuláció, az elvek és célok világos megfogalmazása, világos cselekvési programok és eszközök hozzárendelésével és társadalmi mobilizációval valószínűleg az egyedüli út a demokratikus deficit leküzdésére és a szupranacionális intézmények legitimációjának meg- és visszaszerzésére.

Az európai konstrukciót eddig az európai nemzetállamok átalakulási folyamata szempontjából vizsgáltuk. De hogyan fest a kép a másik irányból, a még kialakulatlan politikai egység, az európai szint felől közelítve?

AZ EURÓPAI PROJEKT GLOBÁLIS KONTEXTUSBAN: EURÓPA ÚJ SZEREPVÁLLALÁSA?

Az európai társadalmi modell értékeinek megvédése és kiterjesztése nem képzelhető el az Európai Unió nagyobb szerepvállalása nélkül a világ dolgaiban. Európának elkötelezett politikusok, vizionáriusok és társadalomtudósok, mint Delors, Jospin, Habermas, Joschka Fischer normatív vonzerőt kívánnak adni az európai projektumnak. Meggyőzően és következetesen hangsúlyozzák, hogy egy európai alkotmány megnövelné a tagállamok képességét az együttes fellépésre, megteremtve ehhez a szükséges jogi feltételeket és az összetartozás mélyebb tudatát. Ezáltal sikerülhetne Brüsszelben visszaszerezni valamit a világ ügyeibe való beleszólás hazai pályán (nemzetállami szinten) elvesztett képességéből. Ebben az Európai Unió vezetői, szakértői és elemzői között nagyfokú egyetértés mutatkozik. Abban már kevésbé, hogy az európai érdekek és értékek erőteljesebb és hatékonyabb megjelenítéséhez milyen változásokra és reformokra volna szükség.

Ahogy az európai konstrukció egésze iránti érdeklődés növekszik, s ahogy az Európa világpolitikai szerepével kapcsolatos kérdőjelek szaporodnak, a világrendszer-elmélet vagy világrendszer-szemlélet az elméleti igényű elemzésekben egyre gyakrabban kerül elő. José M. Magone, akinek a nevéhez az egyik legkomplexebb és legátfogóbb ilyen típusú megközelítés kapcsolódik, Immanuel Wallerstein híres, többkötetes művének címét vette kölcsön saját tanulmányához: *A modern világrendszer és az európai civil társadalom (A modernitás hosszú időtartamának rekonstrukciója az új évezredben)*⁴³. Magone maga is a posztnemzeti konstellációból indul ki, és elemzését a nemzetközi rendszer lassú, de radikális átalakulásának vizsgálatával kezdi. Ez az átalakulás szerinte paradigmaváltást eredményezett a nemzetközi kapcsolatok terén, amelynek lényege, hogy a nemzetállam többé már nem az egyedüli, de nem is a központi aktora a nemzetközi társadalomnak. Az Európai Unió, amely maga is „eredménye” e lassú és radikális átalakulásnak, jelentős mértékben hozzájárult a paradigmaváltáshoz. Ezt a paradigmaváltást már többen és többször is felismerték.⁴⁴ Magone megközelítésének újdonsága, hogy összekapcsolja a világrendszer-elméletet az európai integráció, az európai nemzetállam szerep- és funkcióváltása és a civil társadalom transznacionalizálódása/europanizálódása folyamataival. Ennek a paradigmaváltásnak a fényében mintegy éles elméleti fókuszban gondolandók és gondolhatók újra a demokrácia, a civil társadalom, a szuverenitás, a regionalizáció, a reprezentáció, az identitás, a többszintű kormányzás stb. fogalmi. Az Európai Uniót Magone is sajátos, sui generis rendszernek tekintí, amelyet egyezmények sora hozott létre.⁴⁵ Igényes tanulmányában elsődlegesen arra keresi a választ, hogy a világrendszer és a tőkés világ gazdaság milyen hatással van az európai tér átrendeződésére; hogy létrejön-e egy új politikai gazdaságtani struktúra, amely ellenerőt képezhetne a globalizált monetáris kapitalizmussal szemben.⁴⁶ Ez a kérdésfelvetés már csak azért is releváns, mert miközben Európa nemzetállamai az államközi együttműködés új szakaszába jutottak, a világ más részein éppen ellentétes tendenciák érvényesülnek. Ennek következtében a hatalom és a hegemonia megoszlása globális szinten erősen aszimmetrikus. A nemzetközi kapcsolatok rendszere, különös tekintettel a nemzetközi szervezetekre, csak megkésve volt képes reagálni erre az új helyzetre. Magone látszólag kézenfekvő, de tárgyunk – Európa jövője – szempontjából rendkívül fontos felismerése, hogy noha „a globális többszintű kormányzás kialakulóban van, integrációját tekintve igen erős aszimmetriát mutat a világ különböző térségeiben.”⁴⁷ Hiszen éppen ez az aszimmetria és megkésített intézményi reakció nyit új lehetőségeket a civil társadalom számára az új, kitágult európai térben csakúgy, mint a globális arénában. Ebből logikusan adódik a kö-

vetkező kérdés: képes-e (és fogja-e) az Európai Unió mint sui generis politikai rendszer az európai civil társadalommal közösen a paradigmaváltás irányában mobilizálni a globális kormányzást, azaz a nemzeti orientációjú kapitalizmust „proaktív kozmopolita kapitalizmussá”⁴⁸ szelídíteni.

Szó sincs arról, hogy Magone példaértékű, világszinten követhető, befejezett műveknek tekintené akár az EU-t, akár az európai civil társadalmat. Nem győzi hangsúlyozni, hogy félkész termékekről van szó, tendenciákról, lehetőségekről beszél. Diagnózisa szerint az államközi kapcsolatok vesztfáliai rendszere most vált át posztvesztfáliai rendszerré, amelyben a hangsúly az államok közötti együttműködésre tevődik át. A növekvő komplexitások és interdependenciák új világában a globális kormányzás olyan már létező, nagy befolyással és tekintéllyel rendelkező intézményeinek is át kell alakulniuk és alkalmazkodniuk kell hatékonyságuk fenntartása érdekében, mint az ENSZ, az IMF, a Világbank vagy a WTO. Magone meg van győződve róla, hogy a 20. századi kapitalizmus amerikai modellje át kell hogy adja a helyét egy „globális, tárgyalásos modellnek”⁴⁹, és ebbe az új modellbe az Európai Unió szállítja majd a legeredetibb, leginkább innovatív elemeket. És ez az a pont, ahol az európai civil társadalom a színre lép, mert szerepe nélkülözhetlenné válik.

Több, globális megközelítést alkalmazó szerző szerint⁵⁰ a Pax Americana hosszú, 20. századi korszaka után a „Pax Democratica” következik. A wallersteini koncepciót továbbfejlesztve Magone a modern világrendszer átalakulásait az új paradigmaváltást is bemutató táblázatban foglalja össze.

A MODERN VILÁGRENSZER ÁTALAKULÁSA

A kapitalizmus szakaszai		Gazdaság	Politika	Nemzetközi kapcsolatok	A nemzetközi erőviszonyok struktúrája
Mezőgazdasági kapitalizmus (korai kapitalizmus) 14–18. sz.		A piaczgazdaság kiterjesztése a nemzetállamokban; a merkantilizmus és fiziokratizmus, mint gazdaságelmélet megjelenése.	A nemzetállamok kialakulása.	A nemzetállamok rendszerének kialakulása. 1648: a vesztfáliai békekötés. Nem alakult ki még egységes nemzetközi szervezet.	<i>Pax Britannica</i> a 19. században; vezető formák az erős nemzetállamok.
Ipari kapitalizmus 19–20. sz.	Liberális kapitalizmus 19. sz.–1945	Ipari forradalom; az imperia- lizmus 19. százada. Taylorizmus, mint a termelékenység-szervezés új rendszerre.	A nemzetállamok konszolidációja. Demokratizálódás. Állampolgárság.	Az eurocentrikus államközi rendszer konszolidációja; gyarmatbirodalmak; az USA mint globális béketeremtő megjelenése; a Szovjetunió létrejötte; új független európai államok megalakulása; a Nemzeti Liga megalapítása a két világháború között (1919–1939).	Nincs uralkodó struktúra; regionalizmus; az USA elszigeteltsége.
	Szervezett jóléti kapitalizmus 1945–1989	Ipari társadalom; taylorizmus folytatódása; tömegtársadalom és tömegkultúra; stabilitás elérése az újraelosztó állam által; szocialisták által tervezett gazdaság és tapasztalatszerzés a gyarmatosítás után Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában; globális gazdaság.	Európa: nemzetállam; tömegdemokráciák; szociális és gazdasági állampolgárság; Szovjetunió, Közép-Kelet-Európa mint centralizált politikai rendszerek; fejlődő országok: útkeresés az új demokráciamodellek tekintetében.	Az államközi rendszer intézményesítése. Nagymértékű változás az eurocentrikus modellben a volt gyarmatbirodalmak révén. A Bretton Woods-i rendszer és az ENSZ megjelenése mint globális kormányzati intézmények. Egyre nagyobb számú állami és nem állami NGO létrejötte. Komplexitás.	<i>Pax Americana</i> : a Szovjetunió hatalmi befolyását csökkentő elméleten alapuló stratégia. Katonai, politikai és gazdasági fölény.

A kapitalizmus szakaszai	Gazdaság	Politika	Nemzetközi kapcsolatok	A nemzetközi erőviszonyok struktúrája
<p>Pénzügyi és szolgáltatásokon alapuló kapitalizmus 1990–21. sz.</p>	<p>Szolgáltatásokon alapuló társadalom; új gyártási formák megjelenése a termelékenység még rugalmasabbá tételéhez; globális stratégiák a nemzetközi társaságoknál; új technológiák megjelenése az internet és a telekommunikáció alapjain.</p>	<p>Európa: az Európai Unió mint a megosztott szuverenitás eszköze; a szocialista rendszer összeomlása; a fejlődő országok továbbfejlődése a demokrácia és a piacgazdaság területén.</p>	<p>Többszintű globális kormányzás. (Reform a globális intézményrendszerre.) Regionális kontinentális integráció: Európai Unió, Mercosur, Nafta, APEC, Asean, CIS. A globális civil társadalom megjelenése.</p>	<p><i>Pax Democratica</i>: béke és demokrácia globalizációja mint a nemzetközi kapcsolatok nemzetek feletti rendszerének legfontosabb eleme.</p>

AZ EURÓPAI NÉP ÉS A NEMZETÁLLAMOK FÖDERÁCIÓJA

Visszatérve az európai *demos* létrehozásának/kialakulásának konstruktivista megközelítésére és az ezzel kapcsolatos kritikákra, az európai konstruktivisták pontosan látják, hogy a közös valuta (vagy Delorsnál az egységes piac) nem elegendő arra, hogy az európaiak tudatában politikai kollektivitást teremtsen. Ugyanakkor nem fogadja el azt a tézist sem, mely szerint európai *demos* egyáltalán nem létezik. Az euroszeptikusok ugyanis pontosan ezzel az érveléssel utasítják vissza az Unió legitimitációs bázisának átalakítását a nemzetközi szerződések szintjéről európai alkotmánnyá. Ha nincs nép, nincs ki alkotmányozzon: hiányzik az alkotmányozási folyamat szubjektuma, a kollektív egyes szám. Habermas helyesen érvel azzal, hogy egy politikai közösség nem feltétlenül jelenti az eredet, a nyelv, a hagyományok stb. közösségét. Igaz ugyan, hogy az európai történelem során demokrácia és nemzetállam egy körkörös folyamatban egymást erősítve bontakoztak ki s szilárdultak meg, és a civil társadalom is elsősorban nemzetállami határokon belül volt értelmezhető. A posztnemzeti korszakban azonban semmi sem indokolja, hogy akár a demokratizálódás, akár a demokratikus – alkotmányos – politikai közösségek szerveződése véget érjen a nemzetállami határokkal. Claus Offéhoz hasonlóan – és rá hivatkozva – Habermas is arra a következtetésre jut, hogy az európai konstrukció elérkezett ahhoz a ponthoz, ahonnan már csak tudatos államépítéssel, azaz alkotmányozással lehetséges a továbblépés.

Egy demokratikus Európai Unió politikai szerkezete valóban felépítésre vár. S bár igaz, hogy egy ilyen soktényezős, sokdimenziós folyamat sikeréhez nem elég a vékony politikai-gazdasági elit elhatározása, de az is igaz, hogy a bizonytalanságok, kétértelműségek stb. állapotához képest egy alkotmányozási folyamatnak várhatóan komoly katalitikus hatása lenne a gazdasághoz képest háttérbe szorult politikai és társadalmi szféra mobilizálására. Egyet lehet érteni Habermasszal és az európai konstruktivizmussal, hogy ez a folyamat, a várhatóan velejáró referendummal és az azt megelőző társadalmi dialógussal stb. együtt magában rejti a transznacionális kommunikáció és az önmagát beteljesítő prófécia lehetőségét. „Európának mint egésznek magára kell alkalmaznia az állam és a társadalom megalkotásának cirkuláris logikáját.”⁵¹

Ennek a logikának az alkalmazása – és ezt Habermas és Offe pontosan tudják – sem magától értetődőnek, sem egyszerűnek nem mondható. Ahhoz hogy sikerrel járhatson, az előbbiekben részletesen tárgyalt határokon átlépő – európai – civil társadalom további aktivizálódása és intézményesülése mellett még számos feltételnek kell teljesülnie.

Az európai nyilvánosság szférájának megteremtése

E számos feltétel közül kiemelkedik egy új, az európai nyilvánosság létrehozásának szüksége. E nélkül nem képzelhető el sem a demokratikus deficit ledolgozása, sem egy pozitív európai identitásnak a kikristályosodása. Ugyanakkor egyre erősödik az a szemléletváltást követelő felfogás, hogy az új európai nyilvánosság szférája ma már csak hálózatként képzelhető el. Habermas szavaival ez az új európai nyilvánosság egy olyan „hálózat, amely minden tagállam közpolgárai számára egyenlő esélyeket teremt a fókuszált politikai kommunikáció átfogó folyamatában való részvételre”.

Az európai agenda kialakulása

Mint láttuk, a nagy európai átalakulási folyamatok egyik kikerülhetetlen következménye és részben továbbblendítője az a jelenség, hogy az európai nemzetállamok fokozatosan veszítenek korábban mindenre kiterjedő ellenőrzési képességükből. A negatív külső adottságok („negatív externáliák”) kollektív kontrolljának igénye sok, korábban nemzeti fennhatóság alatt álló hatalmat transzferált Brüsszelbe (környezetvédelem, migráció, illegális nemzetközi kereskedelem elleni védekezés stb.). A Közös Piac évtizedekig tartó kiépítése egy sor olyan intézkedést követelt meg, amelyek ellenőrzése gyakorlatilag megoldhatatlan nemzetállami szinten.

Ugyanakkor a napirendre kerülő feladatok EU-szintű meghatározásának (agenda setting) teljességgel új vonásai jelentek meg. A legélesebb ezek közül a kész helyzeteket teremtése az államok számára. Ez az „indukált agenda” a társadalmi mobilitás és támogatottság terén több problémát is felvet.

Az új európai agenda homályosságával és áttekinthetlenségével, elitvezéreltségével és multinacionális összetevőivel eltér a klasszikus demokratikus nemzetállami gyakorlattól. A kérdés elemzői szinte kivétel nélkül hangsúlyozzák, hogy a feladatkielölésnek „nincs érvényes és közérthető interpretációja”.⁵² Bátoran hozzátéhetjük: nem is lesz és nem is lehet, amíg nincsenek világosan meghatározott politikai célok, azokat konszenzuálisan támogató politikai közösség és európai szinten megerősödött civil társadalom. Amíg ezek a kialakulás folyamatában vannak, marad az elitvezéreltség, a homály és a többértelműség.

A hatalommegosztás folyamata egyelőre a brüsszeli testületek javára történik, ami felborítja a nemzeti kormányzatok belső egyensúlyát és átalakítja a központi nemzeti intézmények és az önkormányzatok viszonyát. Ez az átalakulás az érintett nyugat-európai társadalmak jelentős részében meglehetősen előrehaladt, de a lehetséges és kívánatos változásoknak inkább csak

a szele érintette meg a csatlakozni kívánó kelet- és közép-európai országok intézményeit. Az intézményi mentalitás erőteljes folytonossága, illetve felszíni látszatváltozásai még sok nehézséget fognak okozni az integráció kiszélesítésének folyamatában.

A közösségi intézmények és a bizottság ebben a folyamatban a gyűjtőház szerepét játsszák: bennük konvergálnak a gazdasági, politikai és társadalmi szereplők és érdekek. Ezek az új keiretek komoly kihívást jelentenek a nemzeti gyakorlat számára – a hagyományos lobbivonalak átrendeződnek, a nemzeti szabályozás hagyományos módjai érvényüket veszítik stb.⁵³

A változások pozitív hozama, hogy az új játékkal új elvek is bevezetésre kerülnek, mint pl. a szubszidiaritás, az arányosság, a jóhiszeműség elve stb. Mindez a politikai-adminisztratív kultúrák átalakulásához vezet. Yves Mény a *Nemzeti négyzetek és európai kör – az idomulás kihívása* c. tanulmányában, amelyben ennek az átalakulási folyamatnak kiváló elemzését adja, hangsúlyozza, hogy a játszma többséyes, a helyzet képlékeny, tehát alakítható és bizonytalanságokkal és kiszámíthatatlansággal terhes.⁵⁴

Az Európai Unió és tagállamai között a döntés és végrehajtás furcsa dialektikája érvényesül: jelenleg a kettő látszólag teljesen elkülönül, Brüsszel dönt, a nemzetállamok végrehajtanak. A döntéseket végrehajtó államok ugyan mind részt vesznek a döntéshozatalban, de egyrészt a hazai publikum előtt ez jórészt rejtve marad, vagy nem világos, másrészt pozícióik nagyban különböznek: vannak köztük gazdagok és szegények, hatékony vagy nem hatékony bürokráciával rendelkezők, kezdeményezők vagy csak nehézségek árán alkalmazkodók. Ebben a helyzetben nagy a kísértés, hogy a népszerűtlen döntésekért – amelyeket az ő egyetértésükkel, nem ritkán kezdeményezésükre hoztak – Brüsszelre hárítsák a felelősséget.

A döntéshozatalnak és végrehajtásnak ebben az átláthatatlan és képlékeny játékterében az érdekcsoportok – amelyeknek nagy része a civil társadalom kategóriájába sorolható – alapvető kihívás elé kerülnek egy olyan helyzetben, amikor az európai intézményekhez való viszonyukat tekintve rosszul vagy alig strukturáltak. Jóllehet mindenütt nemzeti intézmények és folyamatok hozták létre őket, most nemzetek feletti döntési struktúrákhoz kell idomulniuk. Ahogy Bartolini megjegyzi, miként az állam kialakulása történetileg alapvető változást hozott a kollektív cselekvés terén, úgy az Európai Unió kialakulása (és a nemzetállam mint központi hatalom ezzel párhuzamos hanyatlása) is változásokat hozhat a tömeges politikai cselekvés terén.⁵⁵

Az itt vázolt mozgásátalakulás szükségszerűen eredményezi új közterek, a nyilvánosság új tereinek kialakulását. Az európai nemzetek feletti szint megjelenése – minden átláthatatlanságá-

val és kiszámíthatatlanságával együtt, vagy talán éppen ennek köszönhetően – új lehetőséget és kereteket kínál azoknak a csoportoknak, amelyeknek nincs közvetlen kapcsolatuk a nemzeti hatóságokkal, vagy éppen konfliktusban vannak velük. A legaktívabbak és legmobilabbak kihasználhatják és a jelek szerint ki is használják a bizottság által kínált részvételi és konzultációs lehetőségeket.

A valóságban ezeknek a csoportoknak igen eltérő a kapacitásuk a kínálkozó lehetőségek kihasználására, igen eltérő esélyekkel képesek megbirkózni a lobbizás nehézségeivel, vagy a Brüsszelben is érvényesülő klientalizmus régi és új formáival, a privilegizált játékosok gyakorlatával. Ha mindez igaz a jelenlegi tagállamok érdekcsoportjaira, még inkább igaz kell, hogy legyen a csatlakozásra készülők esetében.

Amennyiben azonban sikerrel alkalmazkodnak és élnek az új nemzetek feletti struktúrák adta lehetőségekkel, nemcsak saját túlélésüket biztosítják, de kitágítják a beszűkült nemzeti köztereket, Yves Mény kifejezését kölcsönvéve, hozzájárulnak a nemzeti négyzetek európai körré alakításához. Ezek a törekvések, még ha sikerrel járnak is, nem vezetnek azonnal és automatikusan a Habermas által követelt európai nyilvánosság kialakulásához, jóllehet annak fontos összetevői lehetnek. A közterek nemzetek felettivé alakítása, az érdekcsoportok új konzultációs, tárgyalási és lobbistatikája az új keretek között csak az oda-visszacsatolás állandósulása és a részvétel jelentős megnövekedése esetén játszhat számottevően közre az európai nyilvánosság megeremtésében és demokratikus működésének kialakításában. A fragmentálódás veszélyét pedig csak a horizontális hálózatosodás segítheti elkerülni. Ezek kialakítására bátorít az EU intézményeinek filozófiája is, amely szerint a közélet szabályai egyre inkább a kollektív tanulás által létrehozott és állandóan megújuló tudáson kell, hogy alapuljanak. Jelenleg az Európai Bizottság, a parlament és a tanács egymással versenyeznek e tanulási folyamat szervezésében. Az Európai Unióban kibontakozni látszó politikai innováció leginkább a hálózatiság elvének gyakorlatba ültetésében, a „hálózat-kormányzás rendszerében”⁵⁶ mutatkozik meg. Erre a hálózatiságra épül az EU „problémamegoldó stratégiára hangolt tárgyalásos rendszere”. Pozitív alternatívaként, heurisztikus hipotézisként elfogadhatjuk Beate Kohler-Koch definícióját és az Európai Uniót a politikai innovációt megtestesítő hálózat-kormányzás problémamegoldó stratégiára hangolt tárgyalásos rendszerként is felfoghatjuk az alkotmányozás, az európai közszféra, az európai identitás és az európai civil társadalom tudatos megeremtésére irányuló erőfeszítéseinek időszakában. A „meghatározatlan politikai tárgy”-tól (Jacques Delors) az „európai államok szisztematikusan nem hegemon rendjén át” (Timothy Garton Ash) Kohler-Koch „tárgyalásos rendszeréig” terjedő

meghatározásokban kimutatható a változás: a hangsúly a negatív definícióról a pozitív felé, a passzivitástól és bizonytalanság felől az aktivitás és affirmáció felé billen. A zöld könyvek és a fehér füzetek publikálása olyan nagy európai projektek meghirdetése és finanszírozása, mint az „interkulturális dialógus” vagy az akadémiai, egyetemi szférát erősítő Jean Monnet-projektek és -központok hálózata, része ennek az öngeneráló tanulási folyamatnak, amely feltételezi a civil társadalom aktivizálódását. Ez már a „konzultáció megerősített kultúrájának”⁵⁷ korszaka, amelyben az EU-politikák zökkenőmentes átvétele és megvalósítása nem az erőltetésen és a szabályoknak engedelmeskedő magatartáson, hanem az aktív bevonódottságon és a „lehetőségek ablakainak” szélesre nyitásán alapul. A transznacionális hálózatok mind a politika formálásában, mind megvalósításában fontos szerephez jutnak. Ez különösen igaz az EU regionális politikájára és strukturális alapjaira.⁵⁸ A hálózatszerű tárgyalásos kormányzás kialakuló rendszeréhez a regionális és strukturális alapok paradigmaticus modellként szolgálhatnak. Kohler-Koch egyenesen az európai gondolati tér és a cselekvés regionális terének szoros kapcsolatáról ír. Ha tanulmányát át is hatja némi nem teljesen megalapozott lelkesültség és optimizmus, abban egyet lehet érteni vele, hogy regionális szinten az EU-nak a vártnál nagyobb hatása lehet és kell is, hogy legyen az intézményfejlesztésre. Az intézményi változások társadalmi hatásait tekintve igaz, hogy a hosszú távú regionális politika új szerepet játszhat az európai politikában. Valóban, „ezt a társadalmi folyamatot a gondolatok és a gyakorlat transznacionális hálózatokon keresztül terjedése ösztönzi”.⁵⁹

A KIBONTAKOZÓ EURÓPAI TÁRSADALMI TÉR STRUKTÚRÁLÓDÁSA

Az európai társadalmi teret régi és új intézmények, struktúrák, játékosok népesítik be. Közülük kiemelkednek a régiók, különösen a határokat átszelő eurorégiók.

S bár nem véletlen, hogy egyre több figyelem esik rájuk, és hogy a nemzetközi kutatások középpontjába kerültek, az európai tér meghatározó egysége egyelőre még az állam maradt. Ugyanakkor az is igaz, hogy e két fontos szereplő viszonyában egy több évszázados trend megfordulásának lehetünk tanúi: amíg a középkortól mostanáig a kialakuló nemzetállamok jelentettek kihívást a történeti régiók számára, ma éppen fordítva, a kihívások az államot érik a régiók oldaláról. A posztnemzeti konstellációban új jelentőségre tesznek szert a régiókon belüli és a régiókat összekötő hálózatok, valamint a természetes és adminisztratív határokat átszelő funkcionális civil társadalmi láncolatok. Az új intézmények és szereplők születésének és a régi-

ek átalakulásának ebben az új korszakában a fogalmak is jelentésváltozáson mennek keresztül. Így például az államok megmaradt szuverenitása egyre inkább tárgyalópozíciójuk erősítésére, mint az államhatárok közé eső terület feletti szupremácia kifejezésére szolgál. A civil társadalom új mozgásformái és hálózatai a résztvevőknek alternatív lojalitásokat és identitást kínálnak, és ezzel az állampolgárságról egyre inkább a közpolgárságra (citizenship) esik a hangsúly. Tanúi lehetünk annak, hogy ezekben az új együttműködési keretekben – különös tekintettel a határokat átszelő együttműködésre – hogyan érvényesül a „határok nélküli kötelelességek” elve. A fogalmak statikus definíciója egyre inkább átadja a helyét a dinamikus meghatározásoknak, ahol a folyamat, a mozgás, a változás a döntő. Ahogyan az állampolgárból egyre inkább különféle hálózatokban résztvevő, aktív közpolgár lesz, az állam esetében is a hangsúly egyre inkább a közvetítő, tárgyaló szerepre esik. A legújabb irodalomban megjelent ennek jelölésére a „virtuális állam”⁶⁰ fogalma; az állam mint mediátor a gazdasági és politikai szféra, a hazai és nemzetközi tevékenységek között. Egy ehhez közelálló megjelölés a „szabályozó állam” (regulatory state) fogalma; itt a hangsúly arra esik, hogy az állam nem kapcsolódik be a redistribúcióba és a stabilizációba és nem vállalja fel a kormányok szimbolikus funkcióit; az államokat szabályozó állam a már létező adminisztratív funkciókra épít politikáinak kivitelezésekor. A szabályozó államnak nincs tehát egy világosan kirajzolódó piramisstruktúrája, ami meghatározná a hatalomgyakorlás menetét. Jellemzője még, hogy a polgárok és az állam viszonyát nem szabályozza alkotmány és a költségvetés szintje igen alacsony.⁶¹ A szabályozó állam tehát nem hagyományos federális állam, de nem is a veszfáliai modern európai nemzetállam. Inkább egy olyan politikai konstrukció, ami a tagállamok közötti politikai munkamegosztáson alapul.

A hálózat fogalma a természettudományok forrásvidékéről származik és csak az utóbbi időkben hódította meg a társadalomtudományokat. A hálózatkonceptió vagy hálózatelemzés a „nyílt rendszer perspektíva” térnyerését eredményezte a politikai intézmények hagyományos kezelésével szemben. Az elemzési egység a különböző szervezetek közötti interakció lett, a figyelem a formális struktúrák felől az informális szervezet felé terelődött. E szemléletváltás egyben a politikai szervezetek struktúrájának átalakulását is mutatja. A politikai és társadalmi intézmények és szervezetek egyre elválaszthatatlanabban kapcsolódnak az európai és globális terek interdependencia-láncolataiba. A hálózati elv lényege a horizontalitás és mellérendeltség. Az Európai Unió keretei között kialakuló hálózatok – policy networkök – az „autonómia és a kölcsönös függés együttélésén alapulnak.”⁶² Ők a korábbi hierarchiák alternatívái. A hálózati szerveződés megjelenése és térnyerése nem vé-

letlen vagy váratlan esemény az európai konstrukció történetében.

Az európai integráció építészei a kezdetektől olyan új gazdasági és politikai terek létrehozásán dolgoztak, ahol a hangsúly a határokat átszelő cserefolyamatokra esik. Az állandó interakción alapuló új kormányzási formának ez a gyökere. Jachtenfuchs és Kohler-Koch megfogalmazásában: „az európai hálózatok szereplői nem csupán tárgyai a kormányzatnak, hanem partnerek a közös problémák megoldásában”.⁶³ Nem véletlenül szokták az EU-t üvegházhöz is hasonlítani, amiben különböző típusú hálózatok tenyésznek.⁶⁴

A merev struktúrákkal és formális szabályozással szemben a hálózat lehetővé teszi a széles körű és rugalmas részvételt, lehetőséget ad csomósodási pontok, gyülekezetek, társulások, újszerű szövetségek létrejöttére, érdemi oda-visszacsatolásra. Mindez megkönnyíti a döntések adaptációját és csökkenti az inkonzisztenciát, a folyamatok „megtörésének” lehetőségét, megteremt a súrlódásmentesebb alkufolyamatok kereteit.

A regionális, nemzeti, nemzetek feletti szinteket tehát transznacionális hálózatok kötik össze. Willy Claes korábbi belga külügyminiszter szavaival „a hálózatok egy kidolgozott rendszere segíthet az eltérések és közös érdekek összebékítésében”.⁶⁵

Kollektív szuverén születése

Mindez közelebb hoz-e minket a válaszhoz eredeti kérdésünkre, hogy mi is az EU valójában? Az invenciózus pozitív meghatározások és hasonlatok – „új-középkori”, „posztmodern, puha birodalom”, „posztnemzeti konstelláció”, „posztszuverén” stb. – mind arra utalnak, hogy a kialakulóban lévő politikai struktúra nem feleltethető meg a területi szuverenitás hagyományos képletének, hanem inkább a „diffúz és egymással átfedésben lévő közhatalmak”⁶⁶ elemeiből tevődik össze. Az EU-ban felfedezhetőek mind a federális, mind a szabályozó állam (és még több, itt terjedelmi okokból nem tárgyalt típus) jegyei, ám azonosítani egyikkel sem lehetne maradéktalanul. Az elemzők között egyre inkább kialakulni látszik az a konszenzus, hogy a születőben lévő politikai rend sem kormányköziségnek, sem szupranacionális államnak nem tekinthető (sem Staatenbund, sem Bundesstaat⁶⁷). Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az EU a kettő közötti egyensúlyi állapotban, egyfajta középáránysként volna értelmezhető. A cseppfolyós és az állandó átalakulás folyamatában lévő struktúráját ugyanis egyre növekvő mértékben határozzák meg a szupranacionális szabályozások egyfelől, a transznacionális társadalom kibontakozása és civil társadalmi, illetve intézményi expanziója másfelől. A kormányköziség tehát két ol-

dalról is behatárolt, ezért kifutási esélyei korlátozottak és fogyatkozóak.

Az Európai Unió tehát sokkal inkább ragadható meg folyamatként, mint struktúraként: állandó és dinamikus egyensúlykeresés territorialitás és nem territorialitás között, amelyben a nem területi elem a dinamizáló mozzanat. Következésképpen az EU-jelenség vagy folyamat nem gyömöszölhető konvencionális kategóriákba.

A dominanciától a tárgyalás felé történő elmozdulás nemcsak azt jelenti, hogy az államok egymás közötti tárgyalással rendezik konfliktusaikat és építik kapcsolataikat, hanem hogy az állam egy sor új és régi szereplővel kerül tárgyalásos viszonyba: a történeti és az újonnan kialakított régióktól a transznacionális mozgalmak és az NGO-k közösségéig.

A tagállamait nem hierarchikus rendbe tömörítő EU ezek szerint „a sokszintű alku integrált rendszereként” (Edg. Grande), „az állandó tárgyalások intézményeként”, „tárgyalásos maratonként” (B. Kochler-Koch) vagy „tárgyalásos rend”-ként (Smith) értelmezhető. Ez a tárgyalásos rend a „tárgyaló állam” és az új szereplők közötti interakciók során jön létre.

Az állami és nem állami, profitorientált és civil szervezetek és intézmények együttműködésének és konfliktusainak szabályozott arénájaként, interaktív tereként működő Európai Unió új, példa nélküli jelenség. Önmagát tárgyalásos rendként megjelenítő kreatív káosz, amelyben a politikai közösség nem tradicionális modellje körvonalazódik. Összegyűjtött szuverenitásként vagy kollektív szuverénként ugyanúgy értelmezhető, mint hálózati kormányzásként vagy a hálózatok hálózataként. A születőfélben lévő új, kollektív szuverén még nyitott a meghatározásokra. Ezek köre azonban szűkül. A nyitott végű folyamat lassan elérkezik saját határaihoz.

Új, példa nélküli jelenséggel van dolgunk, a politikai közösség nem tradicionális modellje van kialakulóban. Ha mibenlétét meghatározni nem is könnyű, kételkedni benne nem lehet, hogy új szuverén van születőben.

Neve még nincs, arcának, testének körvonalai is éppen hogy csak sejthetők. Sokan lázasan keresik az új kategóriát, ami a számára a legmegfelelőbb lesz. Fél-szuverén vagy kollektív „gyűjtő”-szuverén, posztmodern, puha birodalom vagy államok feletti alkotmányos hálózat-kormányzás, mind lehetséges elnevezések. Tekintettel a precedensnélküliségre, az is lehetséges, hogy az újszülöttnek kezdetben több neve is lesz.

Azt, hogy ez a születőfélben lévő, egyre meghatározhatóbb politikai tárgy végül milyen jelzót visel el magán és fogad el hosszú távú használatra, több tényező együtt hatásának a függvénye. Ugyanúgy függ a konvent munkájának eredményességétől, mint a keleti bővítés sikerétől és az új világkonstellációban vállalt és kiküzdött szerep jelentőségétől, de nem utolsósorban

az új „nagy kijelölő” aktivizálódásának mértékétől. Egyelőre tárgyalgatások, vita és politikai összecsapások tárgya, hogy a karakteresebb, élesebb körvonalú, alkotmányos jelleg, vagy a lazább, államközi szerveket, a nemzetállamok szövetségének konföderális koncepciója kerül-e túlsúlyba. A vita most a társadalomtudományos műhelyekben, a politika arénáiban, a Konventben és a civil szférában egyaránt zajlik. Kétségtelen, hogy a közvéleményt befolyásoló értelmiség és a civil szervezetek felelőssége ebben a fázisban jelentősen megnövekedett. A politikai akaratok, gazdasági kalkulációk és civil igyekezetek azonban mind a fékevesztett globalizáció, az öngerjesztővé vált európai integráció és europanizáció, valamint a demokratikus piacgazdaságok irányában elindult transzformáció robosztus folyamatainak kontextusában és szorításában juthatnak csak érvényre. Nem árt ezért észben tartani, hogy a konstruktivizmusnak, az európai konstrukció projektjeinek is megvannak a kényszerpályái.

JEGYZETEK

- ¹ Laffan, B., „The European Union: A Distinctive Model of Internationalization,” *Journal of European Public Policy*, vol. 5, No. 2. (1998), pp. 235–253.
- ² Chrysochoou, Dimitris N., *Towards a Civic Conception of the European Polity*, Working Paper 33/01 (University of Exeter), p. 4.
- ³ Idézi Chrysochoou, p. 5.
- ⁴ Offe, Claus, „Is There, or can There be, a »European Society«?, to be published in Ines Katenusen and Wolfram Lampig, *Demokratien in Europa*. Opladen: Leske and Bud-rich, 2002.
- ⁵ Lásd Verheugen 2002. július 16-i beszédét!
- ⁶ Közvélemény-kutatások szerint 1996-ban az EU-polgárok 61%-a gondolta úgy, hogy a bővítés jó dolog; 1999-ben 44%; ebből az EU keleti határövezetéhez tartozó Ausztria: 30%, Németország: 34%, Olaszország: 48%.
- ⁷ Palmer, John-Gillespie, Paul, *The Mission and Values of the Europe We Need*. The European Policy Centre 20, 2001.
- ⁸ Uo.
- ⁹ Chrysochoou, Dimitros. uo.
- ¹⁰ Chrysochoou p. 17
- ¹¹ Schmitter, Philippe C.: *How to Democratize the EU and Why Bother?* Rowman & Littlefield Publ. Inc., 2000 p. 116.
- ¹² Uo.
- ¹³ Ld. Anna Diamantopulosz jelentését!
- ¹⁴ Ld. erről bővebben *Preparing for a New Europe*, ISES Final Report, 2001.
- ¹⁵ Ld. részletesen az *Eurobarometer* 56. 2001. októberi felmérését!
- ¹⁶ John Keane kifejezése.
- ¹⁷ *Towards a European Civil Society*, Research Proposal. Berlin: WZB, January 2002.

- ¹⁸ Magone, José M.: *The Modern World System and European Civil Society. A reconstruction of the long durée of modernity in the new millennium.* Copenhagen: University of Copenhagen, 2000. (Join Sessions of the European Consortium for Political Research).
- ¹⁹ *European Governance. A White Paper.* Brussels: Commission of the European Communities. COM (2001) 428 Final, p. 3.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ Uo. p. 9.
- ²² Ibid. p. 4.
- ²³ Uo. p. 7.
- ²⁴ Uo. p. 7.
- ²⁵ Uo. p. 7.
- ²⁶ In: Közös Európa: <http://www.common.org.pl/>
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ Siedentop, Larry: *Democracy in Europe.* London: Penguin, 2000. p. 217.
- ²⁹ p. 226.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ *An Ambitions Vision for the Enlarged Europe 21/1/2002.*
- ³² Delors, id. mű, p. 2.
- ³³ Frazer Cameron and Alan Mayheu: *End-game: creating the golden rules,* May 2. 2002. Internet.
- ³⁴ Ld. részletesen Romano Prodi 2002. február 7-i madridi beszédét.
- ³⁵ Ld. uo.
- ³⁶ Az Európa jövője-vita 2002. április 15–16-án zajlott a konventben.
- ³⁷ Speech to the Foreign Affairs Association, May 28, 2001. Internet.
- ³⁸ *Interacting States,* p. 188.
- ³⁹ Jürgen Habermas, *Why Europe Needs a Constitution.* *New Left Review,* Sept–Oct, 2001. p. 11.
- ⁴⁰ *The Postnational Constellation,* Cambridge 2000.
- ⁴¹ Habermas, p. 12.
- ⁴² Jürgen Habermas kifejezése.
- ⁴³ Magone, José M.: *The Modern World System and European Civil Society. A Reconstruction of the Long Durée of the Modernity of the Millenium.* (Manuscript). University of Copenhagen, April 2000.
- ⁴⁴ Ld. többek között az általunk is elemzett Habermas, Jeremy Rifkind, Vitányi Iván stb. munkáit!
- ⁴⁵ Magone ezt a jelenséget annyira fontosnak ítéli, hogy egy új, magyarra nehezen lefordítható kifejezést vezet be annak jelölésére: „egyezményizmus” („treatism”).
- ⁴⁶ Magone, op. cit. p. 3.
- ⁴⁷ Op. cit. p. 2.
- ⁴⁸ Op. cit. p. 3.
- ⁴⁹ „global negotiated model”, op. cit. p. 14.
- ⁵⁰ Huntley, James Robert, *Pax Democatica: A Strategy for the 21st Century.* Macmillan, 1998.
- ⁵¹ Uo, p. 16.
- ⁵² Ezt az álláspontot az utóbbi időben legpregnásabban Yves Mény, az Európai Egyetem Intézet, Robert Schumann Központjának igazgatója fejtette ki a *National Squares and European Circle* című munkájában (p. 34.).
- ⁵³ Uo. p. 35.
- ⁵⁴ Uo. p. 38.
- ⁵⁵ Stefano Bartolini, publikálatlan kézirat, idézi Yves Mény, op. cit. p. 41.
- ⁵⁶ Beate Kohler-Koch nevezi így az EU-t legújabb tanulmányában: *European Networks and Ideas: Changing National Policies?* EIoP. Vol 6. (2002) No. 6.
- ⁵⁷ Beate Kohler-Koch. Uo.

- ⁵⁸ Lásd az erről szóló legújabb irodalmat: Ash , Heinett, Hooglo, Lang et al.
⁵⁹ Beate Kohler-Koch, p. 6.
⁶⁰ Jönsson-Tägil-Törnqvist, *Organizing European Space*, London, Sage, 2002. p. 93.
⁶¹ Az Európai Unió tagállamai össz-GDP-jének 1,3%-át költi.
⁶² L. Jönsson-Tägil-Törnqvist, p. 104.
⁶³ Transformation of Governance in the EU. Paper presented at the ECSCA conference, May, 1995 p. 9.
⁶⁴ Ld. Peterson.
⁶⁵ Idézi Jönsson et al. p. 130.
⁶⁶ Jönsson ... p. 126.
⁶⁷ Ld. Philippe C. Schmitter, *Imagining the Future...*

BIBLIOGRÁFIA

- A regionális és határon átnyúló együttműködés.* Szombathely, Institute for Social and European Studies, 2001.
 Alexander, Jeffrey C. (ed.): *Real Civil Societies. Dilemmas of Institutionalization*, SAGE Publications, London, 1998.
An Ambitions Vision for the Enlarged Europe 21/1/2002
 Anand, Sudhir-Sen, Amartya: *Human Development and Economic Sustainability*. In: *World Development*. 2000. 28.
 Ash, Timothy Garton: *Europe's Endangered Liberal Order*. In: *Foreign Affairs*, March/April 1998. Vol. 7. Nr. 2.
 Ash, Garton Timothy: *Europe: the European Orchestra*. *New York Review of Books*. May 17, 2001.
 Axt, Heinz-Jürgen: *Az unió Amszterdam után*. In: *Európai Szemle, Tavasz* 1998/1.
 Axtmann, Roland (ed.): *Globalization and Europe*, Pinter, London & Washington, 1998.
 Barber, Benjamin: *A failure of American democracy*. In: *International Herald Tribune*. July 30, 2002.
 Barro, Robert J.: *Determinants of Economic Growth: a cross-country emirical study*. Cambridge, MA: MIT Press, 1997.
 Blahó András (szerk.): *Világgazdaságtan. Globális fejlődés és gazdaságdiplomácia*. Budapest: Aula, 2002.
 Böröcz, József: *A róka és a holló. Beszédhelyzet és hatalom az EU-magyar kommunikációban*, Kézirat, Budapest, 1997.
 Buday-Sántha Attila: *Vidékpolitika – agrárpolitika*. Bp.-Pécs: Dialóg Campus, 2001.
 Cameron, Frazer-Mayheu, Alan: *End-game: creating the golden rules*, May 2. 2002.
 Chronin, Thomas E.: *Direct Democracy*. Cambridge: Harvard University Press, 1998.
 Chrysochoou, Dimitris N.: *Towards a Civic Conception of the European Polity*, Working Paper 33/01 Univ. of Exeter.
 Dahrendorf, Ralf: *After 1989 – Morals, Revolution and Civil Society*, St. Antony's College, Oxford, 1997.
 Diamond, Larry: *Economic Development and Democracy Reconsideration*. In: *Reexamining Democracy*. Garry Marks and Larry Diamond eds. London: Sage, 1992.

- Diamond, Larry: *The Globalization of Democracy*. In: *Global Transformation and the Third World*. Eds. Robert O. Slater, Barry M. Schutz, and Steven R. Dorr. Boulder: Lynne Rienner, 1993.
- Directory of pressure groups in the European Community*. (ed. by Alan Butt Philip, with the contributions by Judith Eversley, Oliver Gray, Emil Kirchner) Harlow, Essex: Longman Current Affairs, 1991.
- Europe Scenarios 2010*. Forward Studies Unit of the European Commission, 1998.
- European Governance. A White Paper*. Brussels: Commission of the European Communities. COM (2001) 428 Final.
- Final Report of the Reflection Group on the Long-Term Implications of EU-Enlargement: The Nature of the New Border*. The Robert Schuman Centre of Advanced Studies European University Institute, Firenze, with the Forward Studies Unit, European Commission. Brussels. November, 1999.
- Gray, Oliver: *The structure of Interest Group Representation in the European Union*. In: *Lobbying, pluralism and EU integration*. Brussels: European Interuniversity Press, 1998.
- Guttman, Robert J.: *Europe in the new century. Visions of an emerging superpower*. Boulder: Rienner, 2000.
- Habermas, Jürgen: *The European Nationstate and the pressure of globalisation*. In: *New Left Review*. 1999. No. 235.
- Hallstein, Walter: *Der Unvollendete Bundestaats. Europäische Erfahrungen und Erkenntnisse*, Econ, Düsseldorf, 1969.
- Hankiss Elemér: *Balancing the Accounts. Credit and Debit in International Relationships*. In: *Redefining International Relations: Scenarios for the 21 Century*. ISES Discussion Papers No 2. Budapest-Köszeg-Szombathely, 1997.
- Hondrich, Karl Otto: *Der Krieg und Europas Grenzen*. In: *Merkur Heft 7, 53. Jahrgang*, Juli 1999.
- Horváth Gyula: *Európai regionális politika*. Budapest, Pécs: Dialóg Campus, 1998.
- Hughes, Barry B.: *International Futures*. Boulder, Westview Press, 1999. (3rd ed.)
- Huntington, Samuel: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, 1996.
- Huntley, James Robert: *Pax democratica: a strategy for the 21 century*. New York: St. Martin's Press, 1998.
- Ikenberry, John: *The Myth of Post-Cold War Chaos*. In: *Foreign Affairs*, May/June 1996.
- Inclusive Cities: Building Local Capacity for Development*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2000.
- Inglehart, Ronald: *Eurobarometer: the dynamics of European public opinion: essays in honour of Jacques René Rabier*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: MacMillan, 1991.
- Inglehart, Ronald: *Modernization and postmodernization*. Princeton, NJ: Princeton University, 1997.
- Inglehart, Ronald and Wayne E. Baker: *Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values*. In: *American Sociological Review*. 2000. No. 65.
- Inotai András: *What is Novel about Eastern Enlargement of the European Union? The Costs and Benefits of Eastern Enlargement of the European Union*. Budapest: Institute for World Economics Hungarian Academy of Sciences, 1997.
- Jönsson, C., Tägil, S., Törnqvist, G.: *Organizing European Space*, London: Sage, 2000.
- Judt, Tony: *A Grand Illusion? An Essay on Europe*. Penguin Books, 1996.

- Kaldor, Mary: *Transnational Civil Society*. In: *Közép-európai változások*, MTA Szociológiai Intézet – Savaria University Press, Budapest-Szombathely, 1998.
- Kahl, Martin: *European Integration, European Security and the Transformation in Central Eastern Europe*. In: *Journal of European Integration* vol XX. No. 2-3. Winter/Spring.
- Kauraj, Sudipta-Khilnani, Sunil (eds.): *Civil Society: History and Possibilities*. Cambridge Univ. Press, 2001.
- Kende Tamás-Szűcs Tamás: *Az Európai Unió politikái*. Budapest: Osiris, 2000.
- Kengyel Ákos: *Az Európai Unió regionális politikája*. Budapest: Aula, 1999.
- Kicker, Renate-Marko, Joseph-Steiner, Michael (eds.): *Changing Borders: Legal and Economic Aspects of European Enlargement*, Peter Lang, Frankfurt, 1998.
- Kirchner Emil: *The Development and Importance of Interregional Cooperation in Central Eastern States*. European University Institute, Working Paper RSC No. 98/50.
- Kohler-Koch, Beate: *European networks and ideas*. In: *European integration online Papers*. 2002. April 16. Vol. 6.
- König, Helmut: *Russland und die Neuordnung Europas*. In: *Osteuropa* Mai 1998.
- Kurzman, Charles: *Waves of Democratization*. In: *Studies in Comparative International Development*. 1998. No. 33.
- L'action collective en Europe*. In: *Collective action in Europe*. (ed. by R. Balme, D. Chabanet, V. Wright) Paris: Presses de Sciences Po, 2002.
- Laffan, B.: *The European Union: A Distinctive Model of Internationalization*. In: *Journal of European Public Policy*, vol. 5, No. 2. 1998.
- Landes, David S.: *The Wealth and Poverty of Nations*. New York: Norton, 1998.
- Leonard, Mark (ed.): *The future shape of Europe*. London: Foreign Policy Centre, 2000.
- Local Development and Socio-Spatial Organization: Trends, Problems and Policies: the Case of Korper, Slovenia*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative, 2000.
- Ludlow Peter: *A rendszer kiépítésétől a rendszer működtetéséig*. In: *Európai Szemle*, 1998. No. 1.
- Luhmann, Niklas: *Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp, 1998.
- Lundestad, Geir: *„Empire” by Integration, The Unit States and European Integration*, 1998.
- Magone, José M.: *The Modern World System and European Civil Society. A reconstruction of the long dureé of modernity in the new millennium*. Copenhagen: University of Copenhagen, 2000.
- Manent, Pierre: *Democracy Without Nations?* In: *Journal of Democracy*, Volume 8. Number 2. April 1997.
- Menon, Annan-Wright, Vincent (eds.) *From the Nation State to Europe?* Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Mickel, Wolfgang: *Kulturelle Aspekte und Probleme der Europäischen Integration*. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B/10/97. 28. Febr. 1997.
- Miszlivetz Ferenc (szerk.): *Közép-európai változások*, MTA Szociológiai Intézet – Savaria University Press, Budapest-Szombathely, 1998.
- Miszlivetz Ferenc: *Az európai biztonság újragondolása*. In: *A mai világ és a jövő forgatókönyvei*. (szerk.) Varga Csaba és Tibori Tímea, Stratégiakutató Intézet, MTA Szociológiai Intézet, Magyar Kapu Alapítvány. Budapest, 1997.
- Musil, Jiří: *Integration and Desintegration Models: a Comment on the Post-communist Experience*. In: *International Journal of Sociology*, Vol. 24. No. 2-3. Summer-Fall, 1994.
- Münch, Richard: *Das Projekt Europa: zwischen Nationalstaat, regionaler Autonomie und Weltgesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993.

- Münch, Richard: *The transformation of citizenship in the global age. From national to European and global societies*. In: *Nation and national identity: the European experience in perspective*. (ed. by Hanspeter Kriesi) Zürich: Rütger, 1994.
- Myth and memory in the construction of community historical patterns in Europe and beyond*. (ed. by Bob Strath) Bruxelles, New York, P. I. E. – Peter Lang, 2000. (Series multiple Europe, No. 9.)
- Nárai Mária-Rechnitzer János (szerk.): *Elválaszt és összeköt a határ: társadalmi és gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségben*. MTA RKK, Pécs–Győr, 1999.
- Neunreither, Karlheinz: *Governance without Opposition: The Case of the European Union*. In: *Government and Opposition*, Vol. 33, No. 4. 1998.
- Offe, Claus, *Is There, or can There be, a „European Society”?* In: Ines Katenusen–Wolfram Lampig (eds.) *Demokratien in Europa*. Opladen: Leske and Budrich, 2002.
- Outhwaite, William: *Toward a European Civil Society?* In: *Soundings* 2000. 16.
- Palánkai, Tibor: *Globalizáció – civilizációk – Európa*. In: *Magyar Tudomány*, 2002/6.
- Palmer, John–Gillespie, Paul: *The Mission and Values of the Europe We Need*. The European Policy Centre 20, 2001.
- Pálné Kovács Ilona: *Regionális politika és közigazgatás*. Budapest, Pécs: Dialóg Campus, 1999.
- Pérez-Díaz, Victor: *The Public Sphere and a European Civil Society*. In: *Real Civil Societies. Dilemmas of Institutionalization* (ed. Jeffrey C. Alexander), SAGE, London, 1998.
- Polis Pannonia: Lesarten zur Bildung des Politischen*. (ed. by Hans Göttel) Europa-haus Burgenland: Almanach 2000.
- Preparing for a New Europe: ISES „Preparity” Final Report*. (eds. Jody Jensen – Miszlivetz Ferenc) Szombathely: Institute for Social and European Studies, 2001.
- Rechnitzer János: *Területi stratégiák*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus, 1998.
- Rees, G. Wyn: *The Western European Union at the Crossroads. Between Transatlantic Solidarity and European Integration*, Westview Press, 1998.
- Régiók Európája, az Európai Unió regionális politikája*. Budapest: KÜM, 1999.
- Regional and Local Democracy in the European Union*, EU Committee of the Regions, Brussels, May 1999.
- Regions in Central Europe. The legacy of history*. (ed. by Sven Tägil) London: Hurst, 1999.
- Remmer, Karen L.: *New Theoretical Perspectives on Democratization*. In: *Comparative Politics* 28 (1).
- Rifkin, Jeremy: *A new player at the global table – the birth of civil society politics. (conference paper)* In: *Intercultural Dialogue*. Brussels: European Commission. 21 March, 2002.
- Rose, Richard: *A Diverging Europe*. In: *Journal of Democracy*. 2001. No. 12.
- Rusenblum, Nancy L.–Post, Robert C. (eds.): *Civil Society and Government*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2002.
- Schmitter, Philippe C.: *How to Democratize the EU and Why Bother?* Rowman and Littlefield Publishers Inc., 2000.
- Schmitter, Philippe C.: *Political and Social Europe*. In: *Közép-európai változások*, MTA Szociológiai Intézet – Savaria University Press, Budapest–Szombathely, 1998.
- Schmitter, Philippe C.: *Szociális Európa és politikai Európa*. In: *Közép-európai változások*, MTA Szociológiai Intézet – Savaria University Press, Budapest–Szombathely, 1998.
- Sen, Amartya: *Development as Freedom*. New York: Anchor, 2000.

- Sen, Amartya: *Human Capital and Human Capability*. In: *World Development* 25(12).
- Siedentop, Larry: *Democracy in Europe*. London: Penguin, 2000.
- Shin, Doh Chull: *On the Third Wave of Democratization: A Synthesis and Evaluation of Recent Theory and Research*. In: *World Politics*. 47 October.
- Spatial Perspectives for the Enlargement of the European Union*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2000.
- Szentes Tamás: *Globalizáció, regionális integrációk és nemzeti fejlődés*. Budapest: Savaria University Press, 2001.
- Stråth, Bo (ed.): *Europe and the Other and Europe as the Other*. Bruxelles: Peter Lang, 2000.
- SUSTRAIN *Fenntartható közlekedési infrastruktúra. A gazdaságfejlesztés feltételei a nyugat-dunántúli régióban*. Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács, 2000.
- Tang, Helena (ed.): *Winners and Losers of EU Integration*. The World Bank, Washington, D. C., 2000.
- Tägil, Sven (ed.), *Regions in Central Europe The Legacy of History*. London: Hurst and Co., 1999.
- Tebbe, Gerd: *Wunsch und Wirklichkeit, Das Problem der Osterweiterung*. In: *Europa Archiv* 49. Jahr 13/14. 1994.
- Towards a European Civil Society*, Research Proposal. Berlin: WZB, January 2002.
- TUNANDER, OLA (ed.): *Geopolitics in Post-War Europe, Security, Territory and Identity*, London: SAGE, 1997.
- Urban Success Stories: Building a Better Tomorrow in Deprived Neighbourhoods*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2000.
- Van Ham, Peter: *Central Europe and the EU's Intergovernmental Conference*. In: *Security Dialogue*, 1997. Vol. 28.
- Vignon, Jerome: *The Need for a New European Policy*, Paper presented at the 2nd Savaria International Summer University, July, 1997. Kézirat.
- Vitányi Iván: *Mérleg: itt és most a szociáldemokráciáról*. Budapest: Kossuth, 2000.
- Wallace, William: *Regional Integration: The West European Experience*. The Brookings Inst., Washington D. C., 1994.
- Welzel, Christain-Inglehart, Ronald-Klingemann, Hans-Dieter: *Human development as a general theory of social change: a multi-level and cross-cultural perspective*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, 1999.
- Welzel, Christain-Inglehart, Ronald: *Analyzing democratic change and stability: a human development theory of democracy*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, 1999.
- Whitehead, Laurence: *The enlargement of the European Union: a risky form of Democracy promotion*. In: *Central European Political Science Review*. 2000. Vol. 1. No. 1.
- Whitehead, Laurence: *Demokratizálódás: elmélet és tapasztalat*. Budapest: XXI. Század Intézet, 2001.
- Wiktor Antal-Csapó Tamás: *Humán erőforrás-fejlesztési program*. Szombathely, 2001.
- Working for the Regions*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2001.
- Zielonka, Jan: *Boundary Making by the European Union*. In: Jan Zielonka (ed.): *Europe Unbound: Shifting the Boundaries of the EU*. Cambridge University Press: Cambridge, 2001.

